

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií
Institut mezioborových studií Brno

Vztah sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí práce:

PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.

Vypracoval:

Martin Kramář

Brno 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „**Vztah sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi**“ zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Brně 28. 3. 2010

.....
Martin Kramář

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Miloslavu Jůzlovi, Ph.D., za jeho metodickou pomoc a užitečné rady, které mi v průběhu zpracování této práce uděloval.

Současně oceňuji přístup vedení Vazební věznice a ústavu pro výkon zabezpečovací detence Brno a úřad Probační a mediační služby Brno, které mi umožnilo spolupráci s odbornými pracovníky a získání užitečných informací, z nichž jsem čerpal.

.....
Martin Kramář

OBSAH

ÚVOD.....	3
-----------	---

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Vymezení základních pojmů, historie a vývoj penitenciární praxe

1.1 Vymezení základních pojmů	5
1.2 Historie a vývoj penitenciární praxe ve světě a na území ČR.....	9
1.3 Začlenění pedagogiky do penitenciární praxe jako výsledek humanizace vězeňství.....	14
1.4 Penologie, jako výchozí obor pro penitenciární praxi.....	18

2. Současná česká penitenciární praxe – prolínání sociální a speciální pedagogiky

2.1 Současné české vězeňství.....	23
2.2 Základní typy věznic.....	26
2.3 Speciální oddělení pro výkon trestu, vězeňská zdravotnická zařízení a ústav pro výkon zabezpečovací detence.....	30
2.4 Působení jednotlivých pracovníků v penitenciární praxi.....	35

II. PRAKTICKÁ ČÁST

3. Kvalitativní výzkum

3.1 Zvolená metoda – strukturovaný rozhovor.....	43
3.2 Pohled speciálních pedagogů a pracovníků probační a mediační služby na současnou penitenciární praxi.....	44
3.3 Vyhodnocení výsledků.....	51

Závěr	53
--------------------	----

Resumé	55
---------------------	----

Anotace	56
----------------------	----

Annotation	56
-------------------------	----

Klíčová slova	57
Keywords	57
Seznam použité literatury	58

ÚVOD

Penitenciární praxe se týká výkonu trestu odnětí svobody, tedy pobytu osob ve vězeňských zařízeních. Vztah a prolínání sociální a speciální pedagogiky v těchto zařízeních je zřejmý a nutný. Vyplývá to přímo z podstaty sociální a speciální pedagogiky, kde hlavní náplní a cílem je pomoc osobám, které jsou určitým způsobem znevýhodněni, v případě pak vězněných osob je to jejich resocializace a pomoc směřující pokud možno k bezproblémovému zvládnutí jejich pobytu ve věznicí a následnému návratu do společnosti prostřednictvím programu zacházení či jiné odborné péče. Každý uvězněný člověk se s touto svou složitou životní situací vyrovnává jinak. Zásadní měrou se na tomto procesu podílí jeho sociální pozice, výchovné prostředí, vrozené a získané osobnostní vlastnosti, poruchy chování, vztahy a vazby k rodině a přátelům, druh a závažnost spáchaného trestného činu, okolnosti týkající se samotného uvěznění, či případné psychické nebo tělesné poruchy či handicapu a všechny tyto faktory jsou předmětem zájmu sociální a speciální pedagogiky.

Já osobně jsem příslušník vězeňské služby od roku 2002 a při výkonu funkce inspektor strážní služby se s vězněnými osobami se setkávám prakticky denně, a to zejména při příjmu těchto jedinců do výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody. Mám tedy možnost vnímat bezprostřední reakce uvězněných lidí na ztrátu svobody, včetně jejich aktuálního zdravotního stavu, psychického rozpoložení a z jakého sociálního prostředí pochází.

Cílem mé bakalářské práce je popsat vztah sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi, kde výsledkem tohoto vztahu je nezbytné prolínání sociální a speciální pedagogiky při působení na vězněné osoby v penitenciární praxi. Vycházet budu z historického vývoje trestání na našem území i ve světě, kdy se pedagogika spolu s dalšími vědními disciplínami, díky rozvoji humanizace v celé společnosti, začala začleňovat do penitenciární praxe. Následně se zaměřím na rozsah a možnosti sociálně a speciálně pedagogické činnosti v současném českém vězeňství, a to především prostřednictvím působení odborných zaměstnanců a příslušníků strážní a dozorčí služby ve vězeňství.

Ve své práci se také budu zabývat penologií, což je obor, ze kterého penitenciární praxe vychází a čerpá a pro popis vývoje této praxe a vzájemného vztahu sociální a speciální pedagogiky je nepostradatelný.

Kvalitativním výzkumem, prostřednictvím názorů sociálního pracovníka a speciálního pedagoga, bych chtěl zjistit, jakou měrou a jakým způsobem se sociální a speciální pedagogika v penitenciární praxi doplňují a prolínají a jaké je jejich působení na vězně z různých sociálních prostředí, s různou mírou poruchy chování nebo případného handicapu a znevýhodnění. Dále se zaměřím na případné změny v chování a návycích vězňených osob vlivem pedagogického působení v penitenciární praxi rovněž pohledem speciálního pedagoga a sociálního pracovníka.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Vymezení základních pojmů, historie a vývoj penitenciární praxe

1.1 Vymezení základních pojmů

Nejprve bych zde vymezil základní pojmy, kterými se budu ve své práci zabývat, a pro zpracování daného tématu jsou nezbytné. V tomto úvodním vymezení se spokojím s jejich stručnou charakteristikou, obsáhlejšímu výkladu týkající se tématu mé práce se budu věnovat v jednotlivých částech práce. Jedná se o pojmy: sociální pedagogika, speciální pedagogika, penologie, penitenciaristika, výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody, program zacházení a resocializace.

Sociální pedagogika

Jelikož se jedná, v našich podmínkách, o relativně mladý obor bez větších tradic a její skutečný rozmach nastal až po roce 1989, najdeme v literatuře celou škálu přístupů a vymezení. Jednotlivé proměny v chápání sociální pedagogiky souvisí s výkladem pojmu sociální, kdy jeden pohled vidí smysl v potřebě pomoci těm, kteří se dostali do složité životní situace a druhý ve vztahu k celé společnosti. Obecně tak lze sociální pedagogiku chápat v úzkém a širokém pojetí (*Kraus, 2008*).

Užší pojetí nabízí například *Pedagogický slovník*, kde autoři tento obor vymezují jako aplikované odvětví pedagogiky, které se zabývá výchovným působením na rizikové a sociálně znevýhodněné skupiny mládeže a dospělých a dále se zaměřením na výchovu a pomoc rodinám s problémovými dětmi, na skupiny mládeže ohrožené drogami, na jedince propuštěné z vazby aj. (*Průcha, Mareš, Walterová, 1995*).

V širokém pojetí dle Krause chápeme sociální pedagogiku jako vědní obor transdisciplinární povahy se zaměřením na roli prostředí ve výchově a to nejen v souvislosti s rizikovými, potenciálně deviantně jednajícími, ohroženými a nějak znevýhodněnými skupinami, ale v souvislosti s problémy celé populace. Sociální

pedagogika by pak měla na základě této koncepce vytvářet soulad mezi potřebami jedinců a společnosti, čímž by přispěla k optimálnímu způsobu života v určité době, a při určitých společenských podmínkách (Kraus, 2008).

Pojetí sociální pedagogiky ještě více rozvádí Bakošová, kdy uvádí, že výchova dle sociální pedagogiky má provázet dítě od začátku jeho života jako pomoc na základě spojení srdce a mysli, aby se stalo člověkem, který umí plnohodnotně prožít svůj život. Potřeba poznání a zvládnutí vlastních emocí a vnímavost vůči druhým lidem by měla vést k lepšímu soužití mezi manžely, partnery, lidmi různých ras a náboženství atd. a vlastnosti jako úcta, slušnost a čest se stanou prioritami celé společnosti (Bakošová, 2008).

Speciální pedagogika

Lze ji definovat jako vědní obor, zabývající se zákonitostmi výchovy a vzdělávání a rozvojem jedinců, kteří jsou vůči většinové populaci znevýhodněni v oblasti psychické, fyzické nebo sociální a mají speciální výchovně vzdělávací potřeby. Jedná se tedy o jedince s určitou poruchou a handicapem. Základním cílem speciální pedagogiky je dosažení maximálně možné socializace znevýhodněného jedince s ohledem na charakter, rozsah a závažnost jeho znevýhodnění. Dalším z cílů speciální pedagogiky je také dosažení změny v postojích některých členů společnosti vůči těmto znevýhodněným spoluobčanům.

Dle druhu poruchy a handicapu se dělí speciální pedagogika na vnitřní subdisciplíny a to:

Etopedie, zabývající se zákonitostmi výchovy, vzdělávání a také terapií a nápravou vzorců chování jedinců, kteří jsou mravně narušeni, trpí poruchami chování a mají související problémy v sociálních vztazích.

Psychopedie, zabývající se zákonitostmi výchovy a vzdělávání jedinců s poruchou, handicapem a znevýhodněním v oblasti mentální, kam patří vrozené i získané poruchy a handicapy. Psychopedie se též zabývá terapií a rehabilitací těchto jedinců.

Somatopedie, zabývající se zákonitostmi výchovy a vzdělávání osob, mající handicap v oblasti fyzické, které jsou nemocné, zdravotně oslabené nebo mají omezenou mobilitu a také se zabývá rehabilitací a terapií těchto jedinců.

Logopedie, zabývající se zákonitostmi výchovy a vzdělávání osob s handicapem v oblasti komunikačních oblastí. Rovněž se zabývá odstraňováním a nápravou poruch v uvedené oblasti.

Surdopedie, zabývající se zákonitostmi výchovy a vzdělávání osob, které mají handicap z důvodu poruchy v oblasti sluchového vnímání.

Oftalmopedie, zabývající se zákonitostmi výchovy a vzdělávání osob, majícím handicap z důvodu poruchy v oblasti zrakového vnímání. Předmětem jejího zájmu jsou tedy nejen nevidomí lidé, ale i jedinci s jinými handicapem a poruchami (*Fischer, Škoda, 2008*).

Toto základní dělení speciální pedagogiky je v současnosti rozšiřováno o další dvě subdisciplíny a to:

Speciální pedagogika osob s kombinovaným handicapem, týkající výchovy a vzdělávání jedinců s více vadami.

Parciální nedostatky, týkající se problematiky výchovy a vzdělávání osob se specifickými poruchami učení (*Pipeková, 1998*).

Penologie

Je chápána jako nauka o výkonu trestu a jeho účincích zaměřující se i na jiné aspekty problematiky trestních sankcí. Zabývá se reálným výkonem trestů a ochranných opatření a je do ní zahrnována i oblast alternativních sankcí, týká se tedy všech druhů trestů (*Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995*).

Dle Černíkové je penologie věda o trestu a trestání, která se zabývá: „jejich účinky z hlediska volby adekvátního působení – zacházení s pachatelem trestného činu, aby nedocházelo k opakování trestného činu“ (*Černíková, 2002, str. 7*).

Penitenciaristika

Tato nauka je označována jako úsek penologie zaměřený na nepodmíněný trest, tedy na výkon a účinnost nepodmíněného trestu odnětí svobody. V souvislosti s tímto názvem se také setkáváme s termínem „penitenciární pedagogika“, která se zabývá výchovou a vzděláváním uvězněných osob (*Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995*).

Další disciplína, která je nedílnou součástí penitenciární praxe se nazývá „penitenciární psychologie“ jejímž úkolem je zkoumat psychologickou problematiku věznění člověka, jeho adaptaci, prožívání a celkový proces penitenciárního zacházení (*Sochůrek, 2007, I. díl*).

Výkon vazby

Vazba se vykonává ve vazební věznici nebo ve zvláštním oddělení věznice (*zákon č. 293/1993 Sb. o výkonu vazby*).

„Vzít do vazby lze toliko osobu, proti níž bylo zahájeno trestní stíhání. Rozhodnutí o vazbě musí být odůvodněno též skutkovými okolnostmi. O vzetí do vazby rozhoduje soud a v přípravném řízení na návrh státního zástupce soudce“ (*zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním, § 68, odst. (1)*).

Dle trestního řádu pak obviněný je:

„Toho, kdo je podezřelý ze spáchání trestného činu, lze považovat za obviněného a použít proti němu prostředků daných tímto zákonem teprve tehdy, bylo-li proti němu zahájeno trestní stíhání“ (*zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním, § 32*).

Pojem trestný čin je upraven trestním zákonem:

„Trestným činem je protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v takovém zákoně“ (*zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, § 13*).

Výkon trestu odnětí svobody

„Trestem odnětí svobody se rozumí, nestanoví-li zákon jinak,

- a) nepodmíněný trest odnětí svobody,
  - b) podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody,
  - c) podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem“
- (*zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, § 52, odst. (2)*).

Výkon trestu odnětí svobody je uskutečňován ve věznicích a ve zvláštních odděleních vazebních věznic, kdy trest může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje osobnost odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody, čímž však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti. Do výkonu trestu lze přijmout odsouzeného jen na základě písemného nařízení výkonu trestu vyhotoveného soudem (*zákon č. 169/1999 Sb.*).

Resocializace

Je proces, ve kterém dochází k nápravě a snaze vrátit člověka do normálního života, například příprava jedince na návrat z vězení. Z výše uvedeného vyplývá, že na počátku probíhá socializace, jako celoživotní proces, kdy si jedinec osvojuje specificky lidské formy chování a jednání a začleňuje se tak do společnosti. Pokud se ale výsledné jednání vlivem nepříznivých, z hlediska optimálního rozvoje osobnosti, nežádoucích podnětů

odchyluje od obecně uznávaných norem, hovoříme o deviantní socializaci jedince a na něj jsou potom směřovány snahy o znovuzачlenění (*Kraus, 2008*).

Pojem resocializace bývá také nahrazován pojmem „korekce“ (*Fischer, Škoda, 2008*) nebo „reintegrace“ (*Sochůrek, 2007, II. díl*), což jsou v podstatě významově (náprava, opětovné spojení v celek) shodné pojmy.

Program zacházení

Je zpracováván pro každého odsouzeného ve vzájemné spolupráci speciálního pedagoga, sociálního pracovníka, psychologa, vychovatele a lékaře a zahrnuje vzdělávací, pracovní, terapeutické a zájmové aktivity, realizované s diferencovaným přístupem ke každému odsouzenému. Z programů zacházení, které správa věznice považuje za vhodné, má vězeň možnost si vybrat, pokud si ale žádný z nabízených programů nezvolí, bude se účastnit minimálního programu zacházení stanoveného vnitřním řádem věznice (*Paukertová, 2002*).

„Hlavním cílem programu zacházení s odsouzeným je vytvoření předpokladů pro úspěšnou reintegraci“ (*Sochůrek, 2007, II. díl, str. 44*).

1.2 Historie a vývoj trestu a penitenciární praxe ve světě a na území ČR

Trest se v lidské společnosti objevuje od samého počátku její existence. Je to reakce vládnoucí skupiny v dané společnosti na chování jedinců, které tato skupina označila jako nedovolené. V nejstarších dobách se trestaly především skutky, které ohrožovaly samotnou existenci společenského útvaru nebo se jednalo o projev msty a odplaty realizovaný „právem silnějšího“.

Příčinou byl boj o přežití a skupinová struktura života v tehdejší společnosti, kdy až s nástupem společenského vědomí a zejména náboženství, byly určeny základy hodnotových systémů, primárně zákazů. Historicky se tedy vyvíjel trest z práva pomsty, realizovaný jako akt odplaty, kdy o vině a trestu rozhodoval nositel moci (*Sochůrek, 2007, I. díl*).

Pro způsob a užívání trestů byl zásadní vznik státu a s tím související vznik zákonů a předpisů, které přímo určovaly co je trestné a co ne a jak bude konkrétní čin potrestán, tedy trestní právo. V dnešní době se za účel trestu považuje ochrana společnosti, potrestání pachatele a výchovné působení, s cílem resocializace pachatele. Hlavní funkcí trestu v prvních společnostech bylo především zastrašení ostatního obyvatelstva od páčení trestných činů určených zákoníkem a narovnání způsobené újmy.

Nejstarším dochovaným zákoníkem je babylonský Chammurabiho zákoník, proslulý svou koncepcí symetrie trestu a provinění, tedy „oko za oko, zub za zub“. Tento zákoník, sepsaný kolem roku 1750 př. n. l., byl vysoce využíván a posloužil jako vzor pro řadu dalších zákoníků, například biblických, islámských, zákoníků starého Řecka a Říma i pro zákoníky evropské. Zákoník byl pozoruhodný zavedením zákonných práv a soudních postupů, které přetrvaly až do současnosti. Za zmínku jistě stojí, že je zde každému dopřán, alespoň určitý stupeň právní ochrany. Kupříkladu zločinci nesměli být odsouzeni bez důkazů, svědkové byli bráni pod přísahu a za falešné obvinění byli potrestáni. Pokud bylo žalobci nebo svědkovi prokázáno, že před soudem lhal, obdržel stejný trest, jako by byl sám vinným, tedy přesně v souladu se zásadou zmíněné symetrie. Dokonce i veřejní úředníci a soudci byli nuceni k poctivosti a aktivnímu boji s kriminalitou. Pokud nebyl dopaden lupič, museli úředníci uloupený majetek nahradit, jestliže nebyl dopaden vrah, platili úředníci pokutu příbuzným oběti. Soudci pak v případě selhání hrozila velká pokuta a trvalé zbavení úřadu. Zákoník však nevešel ve známost svými rovnostářskými principy, ale přísností svých trestů, neboť za celou řadu kriminálních skutků, včetně krádeže, pomoci uprchlým otrokům či nepovoleného prodeje nápojů, se uděloval trest smrti (Lyons, 2003).

Dalším zákoníkem, důležitým zejména pro evropský vývoj, jsou biblické zákony, které jsou postavené na boží existenci a vůli. Základem je desatero božích přikázání, které údajně obdržel Mojžíš přímo od Boha a každý, kdo by přikázání porušil, tak vlastně porušil boží vůli a musel být potrestán.

Desatero božích přikázání je souhrn zákonných povinností občanů a jeho základní principy dnes obsahují zákoníky na celém světě, ale jelikož neobsahuje zmínku o trestu, není skutečným zákoníkem. Toto biblické-židovské pojetí vychází z Chammurabiho

babylonského zákoníku. Rozdíl mezi babylonským a židovským pojetím zákona je vidět v přístupu k vrahům. Podle babylonských zákonů by měla rodina oběti přijmout materiální kompenzaci, ale podle židovských zákonů musí být odsouzený vrah popravený. V židovské filosofii zákona měl pak trest tři účely a to odplatu (trest za kriminální skutek), odstrašení (dostatečně tvrdý trest odrazuje) a pokání (pokus o získání božího odpuštění). Mojžíšské zákony se podobaly babylonským v používání trestů souhlasných s proviněním, tedy známé „oko za oko, zub za zub“. Dále definovaly 36 hrdelních trestných činů, včetně vraždy, sexuálních deliktů, modlářství, rouhání a znesvěcení soboty. Hrdelním trestným činem se stalo i čarodějnictví, zakazované slovy: „Čarodějníci nedáš živu býti“, což mělo později v Evropě tak strašlivé následky (*Lyons, 2003*).

Sankce používané i za nepatrná provinění byly v období starověku velmi kruté a nelidské a trest smrti se stal téměř univerzálním trestem. Typickým příkladem jsou, z mnoha zdrojů známé, Drakónovy zákony v Aténách, které ukládaly trest smrti dokonce i za drobnou krádež. Hojně se užívalo též tělesných, mrzačících trestů.

Trest odnětí svobody tak byl pouze okrajovou formou represe. Izolovány a střeženy byly jen osoby zadržené před soudem a osoby čekající na samotnou exekuci trestu smrti. První zmínky o vězení pocházejí z dob římského impéria, kdy sloužila k výkonu trestu smrti hladem. V roce 435 n. l. vydal císař Theodosius II. první vězeňské předpisy a dále následovaly předpisy Justiniána I. vydané v roce 529 n. l. Cílem těchto pravidel bylo určení provozu vězení, financování, včetně zacházení s vězni (*Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995*).

Období středověku je charakteristické soustředěností moci do rukou šlechty a církve a trestání a věznění osob se provádělo na základě upevnování moci šlechty a náboženské ideologie. Je všeobecně známo kolik nevinných lidí bylo odsouzeno pro čarodějnictví a spolčování s ďáblem jen kvůli své odlišnosti. Jednalo se, vedle skutečných zločinců, především o osoby s tělesným či psychickým postižením nebo osoby v nevyhovujícím společenském postavení (např. nemanželské děti), tedy osoby, které jsou v dnešní době předmětem zájmu speciální a sociální pedagogiky.

V této době však byla pedagogická činnost velmi omezená. Vzdělávání probíhalo zejména v kláštrech a jiných církevních zařízeních nebo v rámci šlechtického sídla a bylo tudíž zcela poplatné tehdejší ideologii. Lidem majícím nějaký zdravotní či sociální

handicap se nikdo nevěnoval a samotná existence určitého postižení či odlišnosti byla často pro středověké soudnictví jasným důkazem jejich viny. Přiznání bylo často vynucováno fanatickou inkvizicí v těžkých žalářích pomocí krutého mučení a samotné popravy se pak prováděly veřejně, jako odstrašující příklad pro ostatní lid, což se však naprosto minulo účinkem.

Jak uvádí Dülmen, na exekuci popravy se přišel podívat někdy až dvacetitisícový dav a tlačenice byla taková, že mnozí byli umačkáni a ušlapáni. Někteří podnikavci pak na popravě vydělávali hodně peněz tím, že stavěli tribuny a vybírali vstupné. Jiní zase dosáhli velkého obratu na jídle a pití, prodáváním specialit typu „vuřtíky ubohého hříšníka“ a „šibeniční pivo“, čímž se poprava stávala jakousi lidovou slavností, kde nechybělo opilství, rvačky a jiné nepokoje. Popravy také hojně navštěvovaly děti, kdy například ještě v roce 1851 musel magistrát německého města Ansbachu vyzvat místní školy, aby při nadcházející popravě zajistily bezpečnost školní mládeže, která při exekucích bývá vystavena zvýšenému nebezpečí úrazu. Teprve koncem 19. století soudy, na základě znevažování poprav, od veřejných exekucí upustily (Dülmen, 2001).

Z pohledu sociální pedagogiky se dá tedy říci, že tehdejší vězeňství a způsob trestání vedlo veřejnost, která si z poprav udělala zvrácené divadlo, k větší necitelnosti, nezájmu o důstojnost a osudy lidí spojenou s jakousi zvláštní radostí, že potrestáni byli „oni“ a ne „my“.

Vězení ve středověku byla rozdělena podle správy na panská, církevní a vojenská. Ve větších panstvích byly k výkonu práva určeny místnosti ve sklepení, vybavené mučícími nástroji a věznění končilo vynesemím a vykonáním rozsudku. Ty spočívaly především v bití nebo mrzačení odsouzených, kteří byli po exekuci propuštěni na svobodu. Věznění tedy nemělo úlohu trestu, ale úlohu izolační do doby vynesemí rozsudku. Trest odnětí svobody nebyl realizován také proto, že náklady (strava, stráž apod.) by nesl majitel panství.

Církevní vězení se dělila na klášterní s tzv. kajícnickou vazbou s celou škálou sankcí vůči kléru (duchovní). Dále inkviziční vězení, která vznikla na popud papeže Inocence III. na počátku 13. století, umístěná v církevních hradech a pevnostech. Cílem církevního vězení nebylo zvnitřnění potřeb víry, ale bezvýhradné podřízení se církvi za pomoci přiznaného práva na mučení.

Ve vojenských vězeních byli spolu s vojenskými provinilci věznění i civilisté včetně žen a ti pak museli pracovat na výstavbě vojenských zařízení.

Pro aristokracii byla zřízena tzv. hradní vězení, kde uvězněná šlechta byla izolována většinou z politických důvodů a žila zde v relativním komfortu.

Poněkud zvláštní bylo vězení pro dlužníky, umístěné v soudních budovách či hradních sklepeních, kde vězni byli drženi, dokud svůj dluh nezaplatili. Společným jmenovatelem všech těchto trestů byla absence jakéhokoliv výchovného působení a zacházení (*Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995*).

Uplatňování trestu odnětí svobody v dnešním pojetí, tedy jakýsi začátek penitenciární praxe, se datuje od přelomu 15. a 16. století. První věznice tohoto typu vznikla v roce 1553 v zámku Briedewel v Anglii. Zakládání věznic, především z opuštěných hradů a klášterů, si vynutil vznik velkých městských aglomerací, spojený s rozvojem průmyslové výroby, likvidace malých farmářů velkochovateli apod., což vedlo k nárůstu nezaměstnaných, tuláků a žebráků, a tím i zvyšování kriminality. Vězení byla spravována a hlídána armádou, neexistovala žádná diferenciací vězňů, tudíž společně vykonávali trest mladiství, ženy, prvověznění s mnohonásobnými recidivisty, odsouzení za lehký delikt s těžkými zločinci. Strava, ubytování a hygiena byly také na naprosto nevyhovující úrovni, takže jakékoliv pedagogické působení na vězně rovněž nebylo možné (*Sochůrek, 2007, I. díl*).

Na území České republiky se vězeňství vyvíjelo v souladu s dějinami Rakouské říše, jejíž součástí české země byly, tedy podobně s vývojem v celé Evropě. Za zmínku stojí nařízení Zemského soudního úřadu pro Rakousko z roku 1656, „aby se s vězni nezacházelo hovadsky, ale lidsky.“ V 18. století pak Marie Terezie zakázala při výslechu mučení a následně její syn Josef II., který mimochodem zrušil trest smrti, významně ovlivnil vězeňství svými reformami. Byly zavedeny tři stupně výkonu trestu odnětí svobody, a to:

- Těžký žalář, určený pro nejtěžší zločince, ale také pro politické odpůrce monarchie, kteří byli umístěni v pološerých celách, dostávali jen vodu a chleba a byli v pase přikováni ke zdi. Takovým vězením byl například brněnský Špilberk.
- Tuhé vězení, kde byli recidivisté, kteří spáchali méně závažné trestné činy. Měli okovy na nohou, ale stravu dostávaly bohatší a také cely byly osvětleny.

- Obyčejné vězení, které bylo zřízeno většinou přímo v budově soudu a sloužilo k vykonání krátkých trestů. Vězni neměli okovy, denně dostávali teplou stravu včetně masa a mohli přijímat návštěvy příbuzných.

Přes všechna výše jmenovaná ustanovení, bylo věznění velmi kruté, vězni spali na nehoblovaných prknech, v nevyhovujících hygienických podmínkách, s nedostatečnou stravou a málokterý jedinec přežil ve vězení déle jak tři roky (*Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995*).

1.3 Začlenění pedagogiky do penitenciární praxe jako výsledek humanizace vězeňství

Od konce 16. století se objevovaly první snahy o humanizaci vězeňství, a to prostřednictvím zřizování ústavů pro tuláky, žebráky a delikventy. Jednalo se tedy o diferenciaci zadržených a uvězněných osob, s důvodem zamezit společnému umístění těžkých zločinců od lehkých, mládeže od dospělých apod.

Příkladem je v roce 1585 v Amsterdamu zřízený trestní domov pro mládež, kde se tyto umístění věnovali práci, vzdělávání a náboženství a dále v roce 1595, taktéž v Nizozemí, vznikl ústav pro delikventy, tuláky a žebráky (*Sochůrek, 2007, I. díl*).

Jak uvádí množství zdrojů, pro humanizaci vězeňství mělo zásadní vliv období osvícenství v 18. a dále 19. století, což bylo období velkých celospolečenských změn. Začátek průmyslové výroby a s tím spojené hospodářské změny, výrazné oslabení moci církve a šlechty, oddělení církevního práva od světského, nové pohlížení na člověka, toto všechno vedlo ke změnám v sociálních postojích společnosti vůči vězněným osobám a samotné funkci trestu. Humanizace a nově vznikající společenské vědy jako je pedagogika, psychologie a sociologie se tak promítaly do života celé společnosti.

Z pohledu dnešní speciální a sociální pedagogiky došlo k významné změně v nahlížení na tuláky, žebráky, sirotky a osoby s psychickým nebo tělesným znevýhodněním, kdy tyto jedinci už nebyli umísťováni do vězení společně s pachateli trestných činů, ale do již zmiňovaných útulků. Dostávalo se jim tedy životní pomoci v jejich složité sociální situaci

stejně jako uvězněným osobám, se kterými se začalo zacházet humánnějším způsobem. Kromě odplaty za spáchaný trestný čin a odstrašujícímu efektu, se díky osvícenským filozofům dostávaly do popředí názory, že výkon trestu by měl být realizován bez mučení a jiného barbarského zacházení a měl by pachatele napravit, aby ten po propuštění vedl řádný život. V podstatě se tedy jednalo o začátky resocializace vězněných osob pomocí pedagogického působení, především prací, výchovou a vzděláváním a diferenciací vězňů.

Velmi významným reformním dílem z oblasti vězeňství byl spis italského správního úředníka Cesare Beccarii z roku 1764 „O zločinech a trestech“, který se stal inspirací pro mnoho dalších autorů. Beccaria popsal stávající systém jako krutý a iracionální, kde právo bylo nejasné a tresty kruté a přehnané. Dle jeho argumentů by mělo být zavedeno veřejné soudní jednání, ukončeno mučení a tělesné trestání a zrealizováno rychlé potrestání, přiměřené spáchanému zločinu. Kládl si otázky ohledně vhodnosti trestů za zločiny a nejlepší metody prevence před kriminalitou, kdy tvrdil, že účelem trestu není mučení lidské bytosti, ani odčinění již spáchaného zločinu, ale zábrana, která zločince odradí od zraňování společnosti a jiné také odradí od páchaní podobných skutků (*Beccaria, Sládeček, 1893*).

Beccariovy myšlenky byly obecně přijímány, inspirovaly například tvůrce ústavy USA a do svých trestních zákonů si je zapracovala Francie i Anglie. Neutěšené poměry v anglických věznicích popsal ve svých spisech významný vězeňský reformátor John Howard, který jako jeden z prvních přišel s myšlenkou provádět cílenou nápravu vězňů na světském, tedy necírkevním základě. Náprava by podle něj měla spočívat v odstranění negramotnosti, občanské výchově, zavedením určitých práv pro vězně, výběrem a vyškolením vězeňského personálu, který by nespadal pod armádu (dosavadní personál věznic byl vytvořen z vojáků a duchovních).

Další významnou postavou vězeňství byl Alexander Maconochie, který řídil věznicí na ostrově Norfolk, kde dle jeho principů měl být vězeň zainteresován na vlastní nápravě, vytržen z pasivní letargie a motivován pro práci a sebevzdělávání, s nadějí na lepší budoucnost. K tomuto účelu zřídil na ostrově dva kostely, školu pro dospělé a pozemky na zahradnické práce, kde iniciativa vězňů byla ohodnocována body, na jejichž základě mohl být vězeň předčasně propuštěn (*Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995*).

Pro významného autora věnujícího se vězeňství M. Foucaulta se stal zlomem ve vězeňství rok 1840, kdy v ústavu pro mladistvé, jak uvedl tehdejší francouzský tisk, nemocný, umírající mladík litoval, že nemůže déle žít v této „nové polepšovně“, která svým reformním přístupem dávala chovancům naději do života (*Foucault, 2000*).

Snahy jednotlivých reformátorů vězeňství vedly k vytváření nových, progresivních vězeňských systémů, kde je pedagogická činnost již pevně zakotvena. Za všechny zde uvedu příklad „Borstalského“ vězeňského systému, který vznikl v anglickém městečku Borstal, kde v roce 1897 byl založen zvláštní výchovný ústav pro delikventní chlapce ve věku od 16 do 21 let. Prostředkem borstalské výchovy je individuální přístup k jednotlivým odsouzeným na základě pečlivého vstupního vyšetření psychology a pedagogy.

V úvodní části trestu je vězeň umístěn na nástupní oddělení, kde je sledováno jeho chování, jednání, smysl pro pořádek, pracovní aktivita a kázeň a vše je vyhodnocováno podle určených kritérií. Druhá část trestu slouží k praktické výchově, kdy jsou organizovány přednášky, kulturní akce, zájmové kroužky, škola, sportovní vyžití, výcvik v řemeslné dovednosti i možnost pracovní kvalifikace. Pokud si odsouzený plní své povinnosti, je přeřazen do třetí skupiny, kde jsou povolovány i vycházky mimo vězení. Každý vězeň pak může být propuštěn na základě důvodné pravděpodobnosti, že na svobodě povede řádný život. Samotné propuštění projednává a schvaluje sbor komisařů, po předchozí konzultaci s Úřední asociací následně a dohlížecí péče. Ze strany dohlížitelů je všem propuštěným věnována velká pozornost a péče a při neplnění stanoveného režimu mohou být tito propuštění vráceni zpět do vězení. Tento progresivní systém je nadále rozvíjen v Anglii i jiných zemích a stal se velkou inspirací pro rozvoj vězeňství a penologie 20. století (*Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995*).

V českém vězeňství byl významným reformátorem pater František Josef Řezáč, kněz, pedagog a vlastenec, který svoji práci ve vězeňství začal v roce 1847 jako „zatímní kooperátor“ na faře sv. Václava na Zderaze při pražské zemské věznici. Jako mladý se tak dostal k vykonávání nejen kněžských povinností, spočívajících v přijímání vězňů, jejich uklidňováním, výukou a hodnocením jejich chování. Sám Řezáč byl týden vězněn za účast na revolučních událostech v roce 1848, takže poznal skutečný život vězněných osob a i proto publikoval o vězeňství dílo „Vězeňství

v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnější trestání a polepšování zločinců“. Ve svém díle Řezáč věřil především v moc výchovy a vzdělání ve vězení, také se zabýval alternativními tresty a postpenitenciární péčí (*Uhlíř, 1997*).

Uváděl, že vězeň nemá být „pouhým nástrojem pomsty společnosti. V humanizovaném systému vězeňství má připadnout významná úloha především učiteli a využití poznatků pedagogiky, a nikoliv užívání náhodného praktikismu“ (*Uhlíř, 1997, str. 29*).

Také doporučoval, „aby menší provinilci a nezatvrzelí zločincové v obcích buď ve svých, aneb cizích před tváří občanů lepších svůj trest odbývali a jenom zatvrzelci, způsobem přirozeným nepolepšitelní a společnosti vždy škodní, ať se do věznic, do žalářů tuhých a osamotnělých zavírají“ (*Uhlíř, 1997, str. 29*).

Další vývoj vězeňství na našem území byl určován politickými změnami. Nejprve vznikem samostatného Československa došlo k velkému rozvoji penitenciární praxe. Vězni byli vedeni k hygieně, dostávali práci, mohli se vyučit řemeslům. Do věznic docházeli lektoři, kteří zde vedli výchovně-vzdělávací přednášky, dále byly zřizovány knihovny, vězni mohli psát neomezeně dopisy a také mohli přijímat návštěvy.

Tento rozvoj ale přerušila nacistická okupace.

Po osvobození v roce 1945 existovaly snahy navázat na tradice první republiky, ale tyto snahy byly přerušeny v roce 1948, kdy bylo do vězení, vedle pachatelů trestných činů, umístěováno velké množství lidí z politických důvodů. Oblast působení na vězně se omezila na represí, důraz na vojenské vystupování a využívání vězňů jako pracovní síly (*Sochůrek, 2007, I. díl*).

Na tehdejší politickou situaci doplatila samotná sociální pedagogika, která byla prohlášena za buržoazní pavědu a jako nepotřebná byla u nás zrušena (*Kraus, 2008*).

Přes všechny tehdejší problémy se vězeňství v dílčích oblastech rozvíjelo a výsledkem bylo založení Výzkumného ústavu penologického, který byl součástí tehdejšího Sboru nápravné výchovy. V jeho čele stál Jiří Čepelák, pod jehož vedením se ústav stal významným a respektovaným vědeckým pracovištěm. Ústav se podílel na mnoha úkolech týkajících se kriminologie a kriminality a metodické pomoci vězeňským

specialistům (pedagogům, psychologům a sociálním pracovníkům). Bohužel byl tento ústav v roce 1980 zrušen a české vězeňství tak stagnovalo prakticky až do roku 1989.

Po roce 1989 bylo provedeno srovnání našeho vězeňství s Evropskými vězeňskými pravidly, Standardními minimálními pravidly, Listinou základních práv a svobod a dalšími mezinárodními úmluvami a také proběhla hloubková analýza nedostatků českého vězeňství. Na základě této analýzy byla zpracována koncepce rozvoje českého vězeňství jako moderního systému poskytující speciální formy sociální služby se zásadou humanizace výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody (*Sochůrek, 2007, I. díl*).

Se změnou politického režimu také byla obnovena sociální pedagogika jako samostatná disciplína, která se s příchodem nových problémů do naší společnosti (nezaměstnanost, gamblerství atd.) stala důležitou součástí všech sfér společnosti, tedy i vězeňství (*Kraus, 2008*).

1. 4 Penologie, jako výchozí obor pro penitenciární praxi

Jak je uvedeno výše, vězeňství se v 18. století stalo předmětem vědeckého zájmu mnoha osvícených filozofů a právníků. Problematika výkonu trestu, jeho materiálního, technického i obsahového zabezpečení směřovala k vytvoření samostatného vědního oboru – penologie, která řešila i formy trestání, účinky trestů a taktéž se zabývala i příčinami samotné trestné činnosti.

Mezi představitele klasické penologické školy patřil například francouzský filozof Voltaire. Tato klasická škola vysvětlovala příčiny zločinu tak, že individuum kalkuluje své jednání v pojmech radosti a bolesti a podle výsledků této úvahy také svobodně jedná. Trest má být potom vyměřen bez ohledu na věk, společenské postavení a mentální úroveň, podle shodných měřítek.

Navazující neoklasická penologická škola v podstatě souhlasila se školou klasickou. Lišila se v názoru na zvažování radosti a bolesti u dětí a duševně chorých lidí, u kterých tuto schopnost nepředpokládala, a proto je nepovažovala za zločince, čímž se do popředí zájmu dostal pojem trestní odpovědnosti (*Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995*).

Pro vznik penologie je podle Černíkové rozhodujícím obdobím druhá polovina 19. století, které bylo nabitě plodnými humánními a právními myšlenkami, kdy se tvořily a stabilizovaly vědní základy mnoha přírodních a společenských věd. V této době bylo ustanoveno vězeňství jako specifické odvětví trestního a výkonného práva, dále došlo k vytvoření důsledné kodifikace trestných činů v trestních normách a k položení základů trestního procesu.

V současné době se penologie zabývá účinky trestu a trestání a účinností různých druhů trestů. Dále se zabývá vývojem penologie v historických souvislostech, zkoumáním sociálně-psychologických procesů, jevů a vztahů, vznikajících v důsledku aplikování trestu. Rovněž se zaměřuje na psychosociální a fyzickou realitu pachatele (např. zdravotní stav, sociální zázemí, věk apod.) a na přístupy k výchovnému zacházení s vězňenými osobami, aby bylo dosaženo účelu trestu co nejefektivněji. Dále zkoumá systém institucí a jejich funkcí při realizaci zákonného postihu a hledá i jiné sankce, které by účinně ovlivňovaly chování pachatelů trestných činů, ochranná opatření i alternativní zacházení s pachatelem (Černíková, 2002).

Penologie má jako vědecká disciplína vztah k jiným vědám, zejména pak k pedagogice, kde tvoří širokou paletu prolínání, využívání a aplikace většiny pedagogických disciplín. Z hlediska obecné pedagogiky jsou to jak základní pojmy a definice, tak i otázky pedagogického významu odměny a trestu, výchovy, vzdělávání a v rámci prevence.

Velmi úzký vztah má penologie se speciální pedagogikou, zvláště pak s etopedií (Sochůrek, 2007, I. díl).

Vztah mezi etopedií a penologií má charakter úzce spolupracujících disciplín, vzájemně využívajících zkušeností a poznatků, lišících se v cílové skupině obou disciplín i v užívaných prostředcích pro ovlivňování této cílové skupiny. Cílovou skupinou penologie jsou jedinci s antisociálním chováním s poruchou emocí a chování, cílovou skupinou etopedie jsou především děti a mládež v riziku a s poruchou chování a emocí (Vojtová, 2008).

V rámci penologie se postupně ustanovila penitenciární pedagogika, která je chápána jako specifická součást etopedie. Předmětem penitenciární pedagogiky je

výchovná funkce výkonu trestu odnětí svobody, k čemuž se vztahují její specifické cíle, které spočívají: v odstranění nežádoucích forem chování a návyků, utváření a přetváření osobnosti ve smyslu pozitivních společenských cílů a norem, překonání protispolečenských tendencí a umění se přizpůsobit (*Paukertová, 2002*).

Výchovně vzdělávací proces v penitenciární pedagogice můžeme rozdělit z časového hlediska do několika etap. Jako první přichází etapa pedagogicko-psychologické diagnózy, spočívající ve vstupním vyšetření nového vězně, kdy jen na základě správné diagnostiky lze zvolit vhodný program zacházení a zařadit vězně do vnitřní diference.

Následuje etapa pedagogického plánování, ve které se určují metody a formy pedagogického působení, např. doplnění základního vzdělání, zařazení na pracoviště, výběr zájmové činnosti apod.

Další etapou je regulace výchovného působení, která spočívá ve zhodnocení, úpravě, případně opuštění stávajících přístupů a novém směřování působení na vězně.

Závěrečnou etapou je výsledná pedagogická diagnóza (zpětná vazba), kdy je vyhodnocen program zacházení, což v ideálním případě znamená odklon od kriminální kariéry a reintegrace (*Sochůrek, 2007, I. díl*).

O přímém vztahu sociální pedagogiky a penologie se autoři v podstatě nezmiňují, kdy se jedná se o zprostředkovaný vztah přes jiné disciplíny.

V prvé řadě jde o vazbu na sociologii, ze které sociální pedagogika čerpá poznatky o fungování společnosti a v penologii se uplatňuje při hledání a posuzování efektivnosti a funkčnosti organizační struktury věznice, jakož i poznáním sociálních procesů a skupinových vztahů ve věznici. Dále se jedná o sociální práci, která je významnou součástí pomoci, poskytované vězněným osobám. Dříve se tato pomoc omezovala jen na zařizování administrativních záležitostí, které si vězeň nemohl vyřídit sám, ale postupně vedla k větší účasti sociálních pracovníků při práci s vězni s cílem dosáhnout u těchto osob co největší samostatnosti při řešení své sociální situace (*Sochůrek, 2007, I. díl*).

Velmi těsný vztah má sociální pedagogika se speciální pedagogikou, zejména pak s etopedií, ke které má svým obsahem nejbližší a mnozí autoři soudí, že etopedie byla

v podstatě násilně spojena se speciální pedagogikou, takže mnohé otázky, například ohledně poradenství, nemají potřebný sociální rozměr a etopedie, a tím pádem i penologie, tuto sociální oporu nachází právě v sociální pedagogice (*Kraus, 2008*).

Z výše uvedeného také vyplývá, že penologie využívá velmi široce poznatky všech psychologických disciplín, jako například vývojové psychologie, pedagogické psychologie, sociální psychologie, psychopatologie i klinické psychologie. Zásadní postavení má samostatná penitenciární psychologie, která se postupně ustanovila z psychologie osobnosti a forenzní (soudní) psychologie. Penitenciární psychologie se zabývá velmi složitou a rozsáhlou problematikou, kdy zkoumáním osobnosti odsouzeného, jeho individuálních zvláštností a projevů, vztahů s ostatními vězni a personálem, přináší významné poznatky pro zacházení s vězněnými osobami. Nelze opomíjet také fakt, že penitenciární psycholog se podílí na výběru příslušníků a zaměstnanců vězeňské služby a to posuzováním jejich způsobilosti pro výkon tohoto povolání (*Sochůrek, 2007, I. díl*).

Penologie se zabývá všemi druhy trestů, tedy i alternativními tresty, které sice nepatří přímo do penitenciární praxe, ale z hlediska sociální a speciální pedagogiky mají velký význam. Jestliže jedinec po spáchání trestného činu dostane možnost tento čin napravit a narovnat způsobenou újmu a také této možnosti plně využije, má toto řešení pozitivní účinky pro celou společnost. Poškozený je odškodněn, stát ušetří náklady spojené s výkonem trestu odnětí svobody a pachatel se vyhne velmi nepříjemnému a stresujícímu faktu uvěznění. Další obrovské plus spočívá v tom, že pachatel neriskuje zpřetrhání sociálních vazeb na své blízké a přátele a také ztrátu zaměstnání, což je pro řádný a bezproblémový život v naší společnosti zásadní. Dostane se mu tedy přesně té pomoci ve složité životní situaci a možnosti začlenění do společnosti, o kterou sociální a speciální pedagogika pro dané jedince usiluje. Proto se v souvislosti s penologií zmíním i o probační a mediační službě, která se výkonem a dohledem nad alternativními tresty zabývá.

Probační a mediační služba u nás funguje na základě zákona č. 257/2000 Sb. od 1. 1. 2001. Dle tohoto zákona se probací rozumí organizování a vykonávání dohledu nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným, dále kontrola výkonu trestů, které

nejsou spojeny s odnětím svobody, včetně uložených omezení a povinností, sledování chování odsouzeného ve zkušební době podmíněného propuštění z výkonu trestu, dále individuální pomoc obviněnému a působení na něj, aby vedl řádný život a vyhověl všem uloženým podmínkám, a tím došlo k narovnání porušených právních i společenských vztahů.

Mediace je vymezena jako mimosoudní zprostředkování za účelem vyřešení a narovnání sporu nebo konfliktní situace mezi obviněným a poškozeným. Mediace může být prováděna jen s výslovným souhlasem poškozeného a obviněného (*zákon č. 257/2000 Sb.*).

Cílovou skupinou jsou mladiství, prvopachatelé, pachatelé méně závažné trestné činnosti a pachatelé, kteří si neuvědomovali právní důsledky svého jednání. Nejprogresivnějším opatřením jsou obecně prospěšné práce, do kterých vkládají odborníci velké naděje. Ukládají se jako alternativa trestu odnětí svobody na základě soudem uložené povinnosti. Pro jeho používání hovoří aspekt represivní, kdy poskytuje možnost alespoň symbolického zadostiučinění. Dále je to aspekt punitivní, což znamená, že volný čas odsouzeného je krácen pro účely trestu a aspekt resocializace, které tímto trestem lze docílit spíše než krátkým trestem odnětí svobody (*Žatecká, 2007*).

Všechny druhy trestů, které v současnosti lze v ČR uložit pak určuje trestní zákoník: odnětí svobody, domácí vězení, obecně prospěšné práce, propadnutí majetku, peněžitý trest, propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty, zákaz činnosti, zákaz pobytu, zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce, ztrátu čestných titulů nebo vyznamenání, ztrátu vojenské hodnosti, vyhoštění. (*zákon č. 40/2009, trestní zákoník*)

2. Současná česká penitenciární praxe – prolínání sociální a speciální pedagogiky

2.1 Současné české vězeňství

Česká republika jako členský stát Evropské unie je zavázána plnit stanovené mezinárodní úmluvy o zacházení s vězněnými osobami jako jsou Evropská vězeňská pravidla, Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s vězněnými osobami včetně dodržování Listiny základních práv a svobod, takže současná česká penitenciární praxe se vyvíjí v souladu s vězeňskými systémy vyspělých evropských zemí.

V souvislosti s mezinárodními dohodami musí být také umožněna kontrola vězeňských objektů ze strany organizací zabývajících se ochranou práv vězňů a zabránění mučení a nelidskému zacházení. Mezi takové organizace patří například: Výbor pro lidská práva, Ženeva; Výbor pro zabránění mučení, Ženeva; Amnesty International, Londýn apod. Kontrolu nad dodržováním lidských práv v našich věznicích má také český Veřejný úřad pro ochranu lidských práv, neboli Ombudsman a Krajský dozorový státní zástupce.

Zákonná opora pro realizaci penitenciární praxe je stanovena celou řadou zákonů, z nichž stěžejními jsou: zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, zákon č. 141/1961 Sb., trestní řád, zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody, Vyhláška ministerstva spravedlnosti (MS) č. 345/1999, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, dále zákon č. 293/1993 Sb. o výkonu vazby, Vyhláška MS č. 109/1994, kterou se vydává řád výkonu vazby a zákon č. 555/1992 Sb. o vězeňské službě a justiční strážní, vše v platném znění.

Pro spravování a zabezpečování chodu věznic bylo zásadní přijetí zákona č. 555/1992 Sb., který změnil složku ministerstva vnitra Sbor nápravné výchovy na vězeňskou službu spadající pod ministerstvo spravedlnosti a zároveň určil úkoly a kompetence personálu vězeňské služby.

Dle tohoto zákona vězeňská služba:

„a) spravuje a střeží vazební věznice a věznice a odpovídá za dodržování zákonem stanovených podmínek výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody,

- b) střeží, předvádí a eskortuje osoby ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody,
- c) prostřednictvím programů zacházení soustavně působí na osoby ve výkonu trestu odnětí svobody a obdobně i na některé skupiny osob ve výkonu vazby s cílem vytvořit předpoklady pro jejich řádný způsob života po propuštění,
- d) provádí výzkum v oboru penologie a využívá jeho výsledky a vědecké poznatky při výkonu vazby a při výkonu trestu odnětí svobody,
- e) zajišťuje pořádek a bezpečnost v budovách soudů, státních zastupitelství a ministerstva a v jiných místech jejich činnosti a v rozsahu stanoveném tímto zákonem zajišťuje pořádek a bezpečnost při výkonu pravomoci soudů a státních zastupitelství,
- f) vytváří podmínky pro pracovní a jinou účelnou činnost osob ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody,
- g) provozuje hospodářskou činnost za účelem zaměstnávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody, případně i osob ve výkonu vazby,
- h) vede evidenci osob ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody na území České republiky,
- i) plní úkoly, které pro ni vyplývají z vyhlášených mezinárodních smluv, k jejichž ratifikaci dal parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána,
- j) zabezpečuje vzdělávání příslušníků vězeňské služby a občanských zaměstnanců vězeňské služby, které provádí Institut vzdělávání VS ČR, a vzdělávání osob ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody, které provádí střední odborné učiliště, učiliště a odborné učiliště vězeňské služby,
- k) poskytuje zdravotní péči osobám ve výkonu vazby, osobám ve výkonu trestu odnětí svobody, příslušníkům a občanským zaměstnancům vězeňské služby; v případě potřeby zabezpečuje specializovanou zdravotní péči v mimo vězeňských zdravotnických zařízeních,
- l) prošetřuje vlastními pověřenými orgány trestnou činnost příslušníků; ve spolupráci s Policií České republiky se podílí na předcházení a odhalování trestné činnosti osob ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody“ (zákon č. 555/1992 Sb., § 3).

Cílem tohoto zákona je tedy mimo jiné zajistit, aby všichni pracovníci vězeňské služby, kteří budou v přímém kontaktu s vězněnými osobami, získali potřebné znalosti a schopnosti potřebné pro práci s lidmi s poruchami chování nebo určitým znevýhodněním. Vedle odborných specialistů (pedagogové, psychologové, sociální pracovníci,

zdravotnický personál), u kterých tyto znalosti a schopnosti vyplývají přímo z jejich profese, se jedná o příslušníky Vězeňské služby (VS) coby bezpečnostní ozbrojenou složku ČR.

Každý nový příslušník prochází přijímacím řízením, které spočívá v důkladné zdravotní prohlídce, zvládnutí psychotestů a kondiční prověrky a doložení čistého trestního rejstříku. Po přijetí musí každý úspěšně absolvovat nástupní kurz v institutu vzdělávání vězeňské služby ve Stráži pod Ralskem, zakončený teoretickými i praktickými zkouškami, kde základem jsou tyto vyučovací předměty: služební příprava, pedagogika, psychologie, výkon trestu odnětí svobody, výkon vazby, právo, profesní etika, speciální příprava a sebeobrana. Vše je doplňováno pravidelným školením v oblasti komunikace, neboť z hlediska profesionálního působení na vězněné osoby je vzdělávání veškerého vězeňského personálu naprosto nezbytné (*www.vscr.cz*).

Působení zaměstnanců VS na vězněné osoby spočívá především v naplňování již zmíněného programu zacházení, který je zaměřen na pokrytí těchto hlavních oblastí:

Práce: vede k odpovědnosti, získání pracovních návyků a nových dovedností a zkušeností, k ekonomickému zajištění odsouzených a tím pomáhá k udržení sociálních vazeb.

Vzdělání: výchovně-vzdělávací aktivity přizpůsobené úrovni vzdělání a intelektovým předpokladům, vedou k utváření vyšších sociálních dovedností, jako je smysl pro morálku, empatie apod.

Osobnost: nabídka specializovaných terapeutických aktivit a postupů, které jsou zaměřeny na negativní projevy jedinců vyplývající z konkrétních poruch a jsou zaměřeny zejména na zvládnutí agresivity, nenásilné řešení krizových a zátěžových situací apod.

Volný čas: volnočasové aktivity zaměřené na kultivaci jedince tak, aby dosáhl schopnosti uspokojovat svoje potřeby a zájmy společensky přijatelným způsobem.

Rodinné a sociální vazby a vztahy: aktivity zaměřené na udržení a rozvoj rodinných a sociálních vazeb, jako prevence sociálního vyloučení jedince (*Fischer, Škoda, 2008*).

Realizace veškerých činností, úroveň vybavení a kapacitní možnosti ve vězeňství je samozřejmě závislá na výši dotací ze státního rozpočtu, tedy na ekonomické situaci každého státu. Z tisku či televize se pravidelně dozvídáme o přeplněnosti našich věznic a

nedostatku práce pro odsouzené, což je asi největší překážka v plnění jednotlivých programů a aktivit. Zaměstnávání a vyplácení mzdy vězňům se také ne vždy setkává s pochopením veřejnosti.

Již v období začátků humanizace vězeňství v druhé polovině 19. století se ve Francii proti zaměstnávání a hlavně vyplácení mzdy vězňům bouřila široká veřejnost s argumentem „jestliže je vězeň za práci odměňován, pak tato práce není skutečnou součástí trestu“ (*Foucault, 2000, str. 333*).

Tento názor ale u odborníků na zacházení s vězněnými osobami neobstál a smysluplná práce spojená s vyplácením mzdy je jedním ze základních nástrojů pro úspěšný návrat vězněných osob do společnosti.

Osoby umístěné do věznice za účelem výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody jsou muži i ženy včetně mladistvých (15-18 let). Pochází z nejrůznějších sociálních prostředí s různou úrovní vzdělání a inteligence, rozdílného věku, s poruchami chování, zdravotními problémy či handicapy a závislostí na drogách, alkoholu nebo hazardních hrách. Všechny tyto faktory přímo určují působení a prolínání sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi, která probíhá v jednotlivých typech věznic.

2.2 Základní typy věznic

V České republice jsou zřízeny věznice pro výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody.

Vazební věznice:

slouží k výkonu vazby u obviněných osob, které jsou umístovány do cel především na základě pokynů soudu a státního zástupce. Dle zákona o výkonu vazby se umísťují odděleně: muži od žen, mladiství od dospělých, obvinění od odsouzených, obvinění, vůči nimž je vedeno společné řízení, prvotrestaní a obvinění za skutky spáchané z nedbalosti, pachatelé závažné trestné činnosti, obvinění s podezřením na infekční nebo duševní

onemocnění. Dále se přihlíží ke stupni jejich narušení, životním návykům, osobnostním vlastnostem, a zda jsou kuřáci či nekuřáci.

Dokud soud pravomocným rozsudkem nevynese vinu, musí se na obviněného hledět jako na nevinného a během výkonu vazby ho lze podrobit jen omezením nutným ke splnění účelu vazby a nesmí být ponižována jeho lidská důstojnost (*zákon č. 293/1993 Sb.*).

„V průběhu výkonu vazby je věznice povinna podle možností obviněnému nabídnout účast na preventivně výchovných, vzdělávacích, zájmových a sportovních programech“ (*zákon č. 293/1993 Sb., § 4 a*).

Výkon vazby se řídí zejména právními kritérii, která zabezpečují, aby nebylo mařeno vyšetřování spáchané trestné činnosti. Existují zde ale i významné snahy působení respektující sociální, pedagogické, psychologické a zdravotní aspekty obviněného. Hlavním problémem při uplatňování těchto oblastí penitenciárního zacházení s obviněnými jsou omezené prostory vazebních věznic, nedostatek vhodné práce pro obviněné a omezené možnosti jejich zájmového, kulturního a sportovního využití.

Přes všechnu snahu je pobyt obviněných mimo celu a tím pádem i možnost pedagogického působení na obviněné a udržování sociálních kontaktů nedostatečná. Vše je komplikováno již zmíněnými nezbytnými právními kritérii, kdy při ubytování a provádění aktivit s obviněnými musí personál věznice dodržet zákonem stanovené důvody vazby. Pozitivní je, že obvinění mohou u sebe na cele mít televizory, rádia, knihy, časopisy, denní tisk a uspokojovat tak částečně své kulturní potřeby.

Hlavní důraz při provádění aktivit a vzdělávání se klade na mladistvé obviněné a obviněné mladé dospělé (věkem blízké mladistvým) vzhledem ke zvýšené potřebě sociálních kontaktů u těchto osob (*Sochůrek, 2007, II. díl*).

Pokud nemá mladistvý obviněný dokončenou povinnou školní docházku, pak orgány Vězeňské služby zabezpečují její dokončení, přičemž spolupracují s příslušnými školami a orgány státní správy a samosprávy (*Vyhlaška MS č. 109/1994 Sb.*).

Při dodržení účelu vazby a bezpečnosti ve věznici lze vytypované obviněné také umístit do „vazby se zmírněným režimem“, která zmírňuje negativní důsledky vazby,

zejména pocit izolace. Na tomto oddělení mají obvinění společné kulturní a sociální zařízení, ve stanovenou dobu se mohou pohybovat volně po oddělení a stýkat se s ostatními obviněnými.

Všichni obvinění mohou v souladu se zákonem využívat práva na návštěvy od osob blízkých, návštěvy svého obhájce a pracovníků duchovní a sociální služby, korespondence, přijímání balíčků, nákupy věcí osobní potřeby a potravin, užívání telefonu a ochrany zdraví.

Pokud žena porodí ve výkonu vazby dítě, může mít toto dítě u sebe a starat se o ně, obvykle po dobu jednoho roku, přičemž věznice tuto skutečnost oznámí příslušnému okresnímu soudu a orgánu sociálně-právní ochrany dětí (*zákon č. 293/1993 Sb.*).

Výkon vazby končí pravomocným rozsudkem soudu, kterým je obviněný buď osvobozen, nebo uznán vinným a odsouzen k výkonu trestu.

Věznice pro výkon trestu odnětí svobody

Osoby odsouzené k výkonu trestu odnětí svobody jsou diferencovány dle zákona, kdy se umisťují odděleně muži od žen, mladiství od dospělých, recidivisté od prvotrestaných, pachatelé úmyslných trestných činů od odsouzených za trestné činy z nedbalosti, trvale pracovně nezařaditelní, osoby s duševními poruchami, poruchami chování a s uloženým ochranným léčením (*zákon č. 169/1999 Sb.*).

Odsouzený nastupuje trest zpravidla ve vazební věznici v oddělení pro výkon trestu. Zde je provedeno důkladné lékařské vyšetření a stanovena zdravotní klasifikace. Poté na základě soudem určeného typu věznice, zdravotní klasifikace vězně, jeho profese apod., rozhodne dispečer VS o umístění do konkrétní věznice. Pokud je to možné, vykonávají odsouzení trest co nejblíže ke své rodině.

Po příchodu do stanovené věznice je odsouzený umístěn na „nástupním oddělení“, kde je podrobně vyšetřen speciálním pedagogem, psychologem a sociálním pracovníkem. Na základě vyšetření je odsouzenému formou „vnitřní diferenciac“ stanoven program zacházení a následně je zařazen do výchovného kolektivu případně i do práce. Významnou součástí této diferenciac tvoří pozitivní přístup odsouzeného k plnění povinností, jeho účast na mimopracovních aktivitách apod. (*Sochůrek, 2007, II. díl*).

Každý vězeň musí mít k dispozici Vnitřní řád věznice, kde jsou podrobně popsány jeho práva (návštěvy, korespondence, balíčky, užívání telefonu, lékařská péče, vycházky, možnost žádostí a stížností apod.) a povinnosti (zejména řídit se pokyny vězeňské služby a dodržovat časový rozvrh dne), (*zákon č. 169/1999 Sb.*).

Věznice pro výkon trestu odnětí svobody se člení do čtyř základních typů:

Věznice typu A - s dohledem: do tohoto typu věznice jsou obvykle soudem zařazeni odsouzení, kterým byl uložen trest za trestný čin spáchaný z nedbalosti a kteří dosud nebyli ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin. Odsouzení se pohybují v prostorách věznice bez omezení a bez doprovodu zaměstnance, pracují zpravidla na pracovištích mimo věznici. V mimopracovní době se rovněž mohou pohybovat mimo věznici za účelem návštěvy kulturních, sportovních a osvětových akcí nebo bohoslužeb. Návštěvy se uskutečňují zpravidla bez dozoru zaměstnance VS a jednou za dva týdny může ředitel věznice odsouzenému povolit dočasně opustit věznici až na 24 hodin.

Věznice typu B – s dozorem: do tohoto typu věznice zařazuje soud zpravidla odsouzené, kterým byl uložen trest za trestný čin spáchaný z nedbalosti a který již byl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin nebo pachatele, kterému byl uložen trest za úmyslný trestný čin ve výměře nepřevyšující dva roky a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin. Odsouzení se v prostorách věznice pohybují zpravidla organizovaně a pod dozorem zaměstnance VS. U některých je povolen pohyb bez dozoru, zpravidla při plnění pracovních úkolů uvnitř věznice. U pracujících mimo věznici na nestřežených pracovištích provádí zaměstnanec pouze namátkovou kontrolu. V mimopracovní době mohou vybraní odsouzení navštívit kulturní, sportovní, osvětové akce nebo bohoslužby mimo věznici, ale vždy v doprovodu zaměstnance VS. Návštěvy se konají zpravidla bez dozoru zaměstnance VS, jednou měsíčně může ředitel věznice odsouzenému povolit opustit věznici až na 24 hodin.

Věznice typu C – s ostrahou: do tohoto typu věznic jsou umístěni jedinci, kterým byl uložen trest za úmyslný trestný čin a zároveň nejsou splněny podmínky pro umístění do věznice s dozorem nebo zvýšenou ostrahou, a pachatele odsouzeného pro trestný čin spáchaný z nedbalosti a nebyl zařazen do věznice s dohledem nebo s dozorem. Odsouzení se pohybují v prostorách věznice organizovaně pod dohledem zaměstnance VS. Ředitel

věznice jim může výjimečně povolit pohyb po věznici bez dozoru v rámci plnění pracovních úkolů. Odsouzení pracují zpravidla na vnitřních pracovištích věznice nebo na střežených vnějších pracovištích. Akce mimo věznici jsou organizovány vždy pod dozorem pracovníka VS, a to pro odsouzené zařazené do výstupního oddělení před propuštěním na svobodu. Návštěvy se uskutečňují zpravidla pod dohledem zaměstnance VS. Ředitel věznice může povolit odsouzenému jednou za dva měsíce opustit věznici až na 24 hodin.

Věznice typu D – se zvýšenou ostrahou: do tohoto typu věznice je umístěn odsouzený, kterému byl uložen trest odnětí svobody na doživotí, trest odnětí svobody jako zvlášť nebezpečnému recidivistovi, dále který byl odsouzen ve výměře nejméně osmi let, nebo který byl odsouzen za úmyslný trestný čin a v poledních pěti letech uprchl z výkonu trestu nebo výkonu vazby. Po věznici se odsouzení pohybují zásadně pod dozorem příslušníka VS. Jsou uzamykáni v celách a pracují výhradně uvnitř věznice na střežených pracovištích nebo přímo v celách. Odsouzení mají volný pohyb po věznici zakázán, a to i při plnění pracovních úkolů. Návštěvy se provádí zpravidla pod dozorem příslušníka VS (*Vyhláška MS č. 345/1999 Sb.*).

2.3 Specifická oddělení pro výkon trestu, vězeňská zdravotnická zařízení a ústav pro výkon zabezpečovací detence

Výkon trestu mladistvých odsouzených

Mladiství odsouzení, stejně jako mladiství obvinění, vyžadují specifické potřeby při zacházení a jsou předmětem zvýšeného zájmu vězeňského personálu z hlediska jejich nízkého věku a tím i zvýšené šance úspěšné resocializace. Dle zákona:

„k omezení negativních účinků izolace mladistvých od společnosti důsledku výkonu trestního opatření se u nich ve zvýšené míře uplatňují individuální způsoby zacházení. Zaměřují se na rozvíjení rozumové, emocionální a sociální zralosti mladistvých. Důraz je kladen na přijetí osobní odpovědnosti za spáchané provinění, posilování samostatného řešení životních situací, omezování a zvládání agresivních reakcí a nevhodného chování.

Vzdělávací a pracovní aktivity jsou zaměřeny na získání znalostí a dovedností usnadňujících zařazení mladistvého do zaměstnání po návratu do občanského života. Mladiství jsou vedeni k takovým volnočasovým aktivitám, které odpovídají jejich vývojovým potřebám a zároveň nejsou v rozporu s běžnými společenskými zvyklostmi.“ Tyto skupiny se liší svým obsahem, součástí působení je vzdělávání a vhodný sociální výcvik a zacházení odpovídá potřebám žádoucí změny osobnosti mladistvého“ (*Vyhláška MS č. 345/1999 Sb., § 82.*)

Mladiství odsouzení jsou na základě charakteristiky jejich osobnosti a spáchaného skutku zařazeni do čtyř základních diferenciačních skupin, o čemž rozhoduje, na základě doporučení odborných zaměstnanců, ředitel věznice.

- Do základní **skupiny A** jsou zařazeni mladiství se základní charakteristikou osobnosti v normálu, jejichž poruchy chování vyplývají ze špatného zacházení, nevhodného sociálního prostředí nebo nedostatečné sociální a emocionální vyzrálosti.
- Do základní **skupiny B** se umísťují odsouzení s naznačeným disharmonickým vývojem osobnosti.
- Do základní **skupiny C** jsou umístěni odsouzení, kteří mají poruchy chování včetně poruch chování způsobených užíváním návykových látek, vyžadující specializovaný výkon trestního opatření.
- Do základní **skupiny D** jsou umístěni odsouzení s mentální retardací.

V těchto skupinách je součástí působení na mladistvé vzdělávání a vhodné formy sociálního výcviku, liší se svým obsahem i zacházením, jehož způsob odpovídá potřebám žádoucí změny osobnosti mladistvého (*Vyhláška MS č. 345/1999 Sb.*).

U mladistvých, stejně jako u běžných odsouzených, je vytvořena vnitřní diference, jejíž skupiny jsou přístupné a zařazení závisí na hodnocení aktuálního chování mladistvého a zpracování a hodnocení plnění programu zacházení.

- Do **první přístupné skupiny** jsou zařazeni odsouzení, kteří se chovají a jednají v souladu s vnitřním řádem, plní převážně aktivně program zacházení i své další povinnosti.
- Do **druhé přístupné skupiny** jsou zařazeni odsouzení, jejichž postoj k plnění programu zacházení a dalších povinností je nevyjasněný a kolísavý.

- Do **třetí prostupné skupiny** jsou zařazeni odsouzení, kteří neplní své povinnosti, program zacházení převážně plní pasivně nebo ho odmítají a jejich chování a jednání je v rozporu s vnitřním řádem

Tyto skupiny vnitřní diferenciací tvoří jednotný systém pozitivní motivace mladistvých odsouzených (*Vyhláška MS č. 345/1999 Sb.*).

V ČR je zřízena věznice pro výkon trestu mladistvých odsouzených ve Všehrdech. (www.vscr.cz)

Věznice pro ženy

Je zřízena ve Světlé nad Sázavou v základních typech dohled, dozor a ostraha. Dále je zde oddělení pro mladistvé odsouzené ženy, trvale pracovní nezařaditelné a pro odsouzené s duševní poruchou a poruchou chování (www.vscr.cz).

Specifika zacházení vyplývají z podstaty ženského pohlaví, jejich psychiky a emotivnosti, zejména v souvislosti s jejich odloučením od vlastních dětí (*Černíková, 2002*)

Oddělení pro matky s dětmi

Je také zřízeno v ženské Věznici Světlá nad Sázavou od 1.10.2002, kde odsouzená matka může mít u sebe dítě do tří let jeho věku, aby byla umožněna primární socializace dítěte a zachovány citové vazby mezi matkou a dítětem. Podmínkou pro přijetí na toto oddělení je zejména plná rodičovská odpovědnost matky dítěte, souhlas psychologa, souhlas Orgánu sociálně-právní ochrany dětí a prokazatelné zajištění finančních nákladů tohoto pobytu. Vybavení oddělení odpovídá potřebám dítěte a k dispozici je také dětský lékař.

Oddělení pro odsouzené sexuální devianty

Zde jsou umístěni odsouzení, u kterých byla diagnostikována některá ze sexuálních deviací. Tito jedinci jsou podrobováni ochranné sexuologické léčbě a specializovanému působení odborníků. V současné době je toto oddělení zřízeno ve věznici Kuřim.

Oddělení pro odsouzené závislé na psychotropních a omamných látkách a alkoholu

Zde vykonávají trest odnětí svobody vězni, kteří mají soudem nařízeno ochranné ústavní protialkoholní nebo protitoxikomanické léčení, nebo kteří se do léčby přihlásili dobrovolně. Většinou se jedná o jedince, u kterých v souvislosti s danou závislostí

objevuje porucha chování a osobnosti nebo duševní poruchy. Působení na vězně, spočívající v tlumení negativních projevů jejich závislosti nebo poruchy, zde probíhá v „bezdrogových zónách“, kde hlavní náplní je terapeuticko-vzdělávací program a prevence. Tato oddělení jsou zřízena například ve věznicích Příbram, Rýnovice, Nové Sedlo, Ostrov nad Ohří a Znojmo.

Oddělení pro trvale pracovní nezařaditelné vězně

Je zřízeno například ve věznici Karviná a jsou zde umístěni vězni v důchodovém věku nebo vážně nemocní odsouzení, s tělesným postižením, popřípadě upoutaní na lůžko. Součástí věznice je také oddělení pro imobilní odsouzené v typu zvýšená ostraha. Odsouzení zde v rámci aktivit využívají mimo jiné možnosti relaxace hudbou a pomocí elektronického přístroje AVS, který odstraňuje stres a jiné nežádoucí pocity.

Oddělení pro mentálně retardované vězně

Je zřízeno rovněž ve věznici Karviná a je tvořeno početnou skupinou odsouzených. Tito vězni mají problémy s dodržováním kázně, pořádku, osobní hygieny a také v komunikaci s vězeňským personálem. Rovněž soužití s ostatními vězni bývá velmi problematické, protože se stávají obětmi šikany a trpí různými ústrky. Proto vyžadují specializované zacházení s ohledem na jejich potřeby, což je významným prvkem humanizace penitenciární praxe.

Cizinci

Vězněné osoby z řad cizinců jsou umístěny do jednotlivých typů věznic, přičemž žádná speciální věznice nebo oddělení pro cizince zřízeno není. Nicméně při zařazování vězňů se přihlíží k tomu, aby cizinci hovořící stejným jazykem byli umístěni spolu, pokud jsou splněny zákonné podmínky. Při přijetí cizince do věznice je tento poučen ve svém rodném jazyce, dále mu VS umožňuje dodržovat jeho kulturní a náboženské tradice, zejména nabídkou knih v jeho rodném jazyce nebo kterému rozumí a odlišným stravováním. Rovněž VS pro vězněné cizince zprostředkovává styk s konzulárním úřadem daného státu a zabezpečuje překlad korespondence, které vězeň nerozumí.

Vězeňská zdravotnická zařízení

V každé věznici je zřízeno zdravotnické středisko se zdravotní péčí praktického lékaře pro dospělé a všeobecná sestra, přičemž počet lékařů a sester se liší podle počtu vězňů a podle charakteru věznice. Ve věznicích je též zajištěna péče zubním lékařem a v případě potřeby i dalšími specialisty jako například internista, gynekolog, chirurg, oční, ORL, kožní, psychiatr apod. VS zabezpečuje též ústavní péči ve dvou vězeňských nemocnicích.

Nemocnice Praha Pankrác,

která zajišťuje péči na interních a chirurgických odděleních, včetně radiologického oddělení, laboratoře a poliklinických služeb.

Nemocnice Brno,

která zajišťuje péči na oddělení psychiatrickém, interním, infekčním, tuberkulózy, následné péče a oddělení poliklinických služeb.

Vězněné osoby se mohou hlásit k lékaři v určenou ordinační dobu nebo kdykoliv, pokud se jedná o akutní případ. Do nemocnice VS je přijímán vězeň na základě doporučení ošetřujícího lékaře, při povinném léčení (infekční nemoc) a v akutních případech. V případě, že VS není schopna zajistit vězni potřebnou zdravotní péči, pak se přivolá Lékařská služba první pomoci nebo Zdravotnická záchranná služba a pokud to zdravotní stav vězně vyžaduje, může být hospitalizován v civilní nemocnici, kde VS zajistí jeho ostrahu (www.vscr.cz).

Ústav pro výkon zabezpečovací detence

Je zřízen pro jedince, které nelze dobře léčit na odděleních psychiatrických léčeben a u kterých je vysoký předpoklad opakování závažné trestné činnosti – osoby špatně ovladatelné, ohrožující ostatní pacienty, personál a sami sebe, dále osoby těžko ovlivnitelné jak farmakoterapií, tak i psychoterapií, osoby hodnocené jako vysoce nebezpeční agresori a sexuální devianti (*zákon č. 129/2008 Sb.*).

Tento institut spadá pod VS od 1. 1. 2008 na základě zákona č. 129/2008 Sb. a je zřízen ve věznici Brno a Opava. V současné době jsou tito odsouzení umístěni pouze v brněnské věznici. Patří sem vrazi s diagnózou sexuálního sadismu, defektní inteligence, s rysy necitelnosti a zkratovitého jednání, sexuální devianti (zejména pedofilové), recidivující pachatelé pohlavního násilí a psychopati.

Cílem působení specialistů v detenčním ústavu je motivovat a připravit chovance k zahájení případné terapie v ústavním ochranném léčení, snížení nebezpečnosti a možnost začlenění do společnosti. Pobyt v ústavu směřuje k tomu, aby se chovanec zamyslel nad svými postoji a vzorci chování, usiloval o jejich změnu, uvědomil si svoji odchylku a nebezpečnost pro společnost. U osob prakticky neovlivnitelných je cíl pobytu omezen na jejich izolaci od společnosti při zajištění lidské důstojnosti (www.vscr.cz).

2.4 Působení jednotlivých pracovníků penitenciární praxe

Pracovníky ve vězeňství můžeme rozdělit na ty, kteří se s vězňnými osobami setkávají pouze okrajově a jejich pracovní náplň spočívá v zabezpečení chodu věznice po stránce správní, ekonomické, právní, logistické apod. Druhou skupiny by tvořily zaměstnanci v přímém styku s vězni a ti se dělí na občanské pracovníky a příslušníky vězeňské služby.

Pedagogické působení na vězně zajišťují především občanští odborní specialisté, kam patří sociální pracovník, speciální pedagog, psycholog, sociolog, vychovatel, pedagog volného času a vychovatel terapeut. Povinnosti jednotlivých specialistů určují nařízení VS, která vychází z příslušných zákonů. Za všechny zde uvedu stanovené povinnosti sociálního pracovníka a speciálního pedagoga, kteří se nejvíce podílí na vztahu sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi.

Úkoly sociálního pracovníka

Sociální pracovník je odborný zaměstnanec oddělení, jehož základním úkolem je samostatná sociální práce, která je zaměřena zejména na plynulý přechod odsouzených do řádného občanského života. Při jejich realizaci dbá na zajištění a dodržení standardů kvality poskytování sociálních služeb.

Je odborným poradcem ředitele věznice v oblasti sociálně právních aspektů výkonu trestu a v oblasti přechodu odsouzených do řádného občanského života.

Sociální pracovník při práci s odsouzenými plní samostatným tvůrčím způsobem zejména tyto úkoly:

Podílí se na vytváření koncepce zacházení s odsouzenými, programu zacházení a na zpracování návrhu vnitřní diferenciaci odsouzených.

Zpracovává společně s ostatními odbornými zaměstnanci konkrétní programy zacházení svěřených odsouzených, přitom podle potřeby spolupracuje s příslušnými orgány sociální zabezpečení, podílí se na vyhodnocení účinnosti programů zacházení v oblasti své působnosti, navrhuje jejich změny.

Poskytuje samostatné sociálně právní poradenství, provádí výchovnou a poradenskou činnost pro odsouzené.

Je garantem kontinuální sociální práce, v jejímž rámci udržuje přímé pracovní kontakty s orgány státní správy, církvemi, charitativními a zájmovými občanskými sdruženími, v místě věznice a podle potřeby i v místě trvalého pobytu odsouzených.

Zprostředkovává příslušnému orgánu sociálně právní ochrany dětí pravidelné sledování vývoje dítěte, o které odsouzená žena pečuje ve věznici.

Navazuje potřebné kontakty s blízkými osobami svěřených odsouzených, podílí se na řešení sociálních problémů, u mladistvých odsouzených si vyžádá v součinnosti se speciálním pedagogem, nepředcházel-li výkonu trestu výkon vazby, opis zprávy orgánu péče o mládež.

V součinnosti se speciálním pedagogem požádá zákonného zástupce a příslušný orgán sociálně právní ochrany dětí o vyjádření k formě a obsahu přípravy mladistvého na budoucí povolání. Podílí se na výběru odsouzených k zařazení do práce, rekvalifikaci a vzdělávání.

Aktivně se zúčastňuje jednání poradních orgánů ředitele věznice včetně poradny drogové prevence (odborných komisí), předkládá odborná stanoviska k přerazování odsouzených v rámci vnitřní diferenciaci, v návaznosti na změny v chování a jednání jemu svěřených odsouzených navrhuje umístění odsouzených do krizového, výstupního, specializovaného oddělení, oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením a do bezdrogové zóny.

Podílí se na rozhodování o zařazení odsouzených do seznamu objektů možného napadení či ohrožení a vytipování konfliktních a psychicky labilních odsouzených.

Spolupodílí se na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí ve vztahu k vězněným osobám a navrhuje ze sociálního hlediska příslušná opatření, vedoucí k jejich řešení, prevenci a eliminaci.

Podílí se na návrhu k rozhodování o udělení přerušování výkonu trestu, povolování volného pohybu mimo věznici, dočasného opuštění věznice, účasti odsouzených na akcích mimo věznici, návštěv bez zrakové a sluchové kontroly a přeřazování odsouzených do jiného typu věznice nebo jejich přemístění.

Spolu s ostatními odbornými pracovníky se podílí na zpracovávání konkrétních programů zacházení jednotlivých odsouzených, na vyhodnocování jejich úspěšnosti a na navrhování změn programu zacházení.

Podílí se na zpracování průběžného hodnocení programu zacházení a hodnocení zasílaných věznicí příslušným orgánům.

Podává v souladu s příslušnými předpisy, návrh na výše sociální výpomoci při výstupu z výkonu trestu (*NGŘ č.16/2009*).

Úkoly speciálního pedagoga

Speciální pedagog je odborný zaměstnanec oddělení výkonu vazby a trestu, který garantuje u svěřených odsouzených odbornou úroveň realizace programu zacházení a vnitřní diferenciaci.

Metodicky usměrňuje výkon práce vychovatelů a pedagogů volného času. Odpovídá, ve spolupráci s ostatními odbornými zaměstnanci, za úroveň odborného zacházení s jednotlivými odsouzenými v návaznosti na jejich komplexní zprávy.

Speciální pedagog plní při práci s odsouzenými samostatně a tvůrčím způsobem zejména tyto úkoly:

Provádí pedagogickou diagnostiku a zpracovává pedagogické posouzení v rámci komplexní zprávy s příslušným doporučením pro program zacházení, přičemž výběr diagnostických metod je na jeho uvážení.

Zpracovává v rámci měsíčního (týdenního) plánu přehled jednotlivých aktivit programu zacházení a společně s ostatními odbornými zaměstnanci stanoví konkrétní programy zacházení jednotlivým svěřeným odsouzeným a podílí se na vyhodnocování jejich účinnosti a aktualizaci.

Podle svého odborného zaměření řídí a vede aktivity programu zacházení z oblasti speciálních výchovných nebo vzdělávacích aktivit.

Sleduje kvalitu účasti svěřených odsouzených v programu zacházení a změny v jejich chování, přičemž vhodné změny podněcuje a upevňuje, podílí se na zpracování průběžného hodnocení programu zacházení.

Usměrňuje metodicky v rámci své odbornosti vychovatele a pedagogy volného času v oblasti přípravy a vedení jednotlivých aktivit, průběžného hodnocení programu zacházení a hodnocení zasílaných věznicí příslušným orgánům.

Aktivně se zúčastňuje jednání poradních orgánů ředitele věznice včetně poradny drogové prevence (odborných komisí), předkládá odborná stanoviska k přerazování odsouzených v rámci vnitřní diferenciaci, v návaznosti na změny v chování a jednání jemu svěřených odsouzených navrhuje umístění odsouzených do krizového, výstupního, specializovaného oddělení, oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením a do bezdrogové zóny.

Podílí se na rozhodování o zařazení odsouzených do seznamu objektů možného napadení či ohrožení a vytipování konfliktních a psychicky labilních odsouzených.

Spolupracuje v součinnosti se sociálním pracovníkem se zákonným zástupcem mladistvého při řešení přípravy mladistvého na budoucí povolání, podílí se na výběru odsouzených k zařazení do práce, vzdělávání a rekvalifikace, zabezpečuje všeobecné a odborné vzdělávání odsouzených v případě, že ve věznici není zřízeno školské vzdělávací středisko Středního odborného učiliště Vězeňské služby.

Je odborným garantem skladby knihovního fondu a výběru dalších médií z hlediska vhodnosti specifiky programů zacházení a účelu výkonu trestu.

Provádí orientační pedagogické pohovory z podnětu odsouzených, zaměstnanců nebo na základě vlastních poznatků, poskytuje poradenskou pedagogickou pomoc v souladu s povahou daného případu a podmínkami, zabezpečuje individuální pedagogickou péči o odsouzené, kteří jsou v krizových psychických stavech.

Spolupodílí se na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí ve vztahu k vězněným osobám a navrhuje z pedagogického hlediska příslušná opatření, vedoucí k jejich řešení, prevenci a eliminaci.

Realizuje svěřenou kázeňskou pravomoc, podílí se na návrhu k rozhodování o udělení přerušení výkonu trestu, povolování volného pohybu mimo věznici, dočasného opuštění věznice, účasti odsouzených na akcích mimo věznici, vyjadřuje se k výběru odsouzených k zařazení do práce, návštěv bez zrakové a sluchové kontroly a přerazování odsouzených do jiného typu věznice nebo jejich přemístění (*NGŘ.č.16/2009*).

Z výčtu všech typů věznic, speciálních oddělení a osob do těchto objektů umístěných vyplývá, že plnění všech stanovených úkolů a povinností vyžaduje opravdu velké úsilí a kvalitní spolupráci všech odborných pracovníků navzájem a také s příslušníky Vězeňské služby.

Jakmile se člověk ocitne ve výkonu vazby nebo výkonu trestu stává se okamžitě objektem působení vězeňského personálu, který musí zjistit o dotyčném vše potřebné pro splnění účelu trestání. Doslova na každém kroku se zde doplňuje a prolíná sociální a speciální pedagogika.

Jak bylo zmíněno v předchozím textu, jedná se o provedení lékařské zdravotní prohlídky, pohovor s psychologem, speciálním pedagogem a sociálním pracovníkem na základě kterých je vězeň umístěn a je mu stanoven program zacházení. Každý člověk je ale jiný a do předem vytvořeného postupu zacházení s vězněm vstupují nejrůznější skutečnosti a problémy vyplývající z osobnosti uvězněného a předchozího způsobu jeho života.

Mnozí lidé nemají žádnou představu o tom co se děje „za mřížemi“. Jejich znalosti a zájem o vězněné osoby končí u vrat věznice, ale lidský život uvězněním nekončí, pokračuje dál i za mřížemi, se všemi sny, omyly, plány a nadějí na lepší zítřek (*Bajcura, 1999*).

Velký počet uvězněných osob tady přistupuje k naplňování jednotlivých činností, programů a aktivit se zájmem a snahou. Tyto snahy ale bývají z nejrůznějších příčin často utlumovány a bržděny.

Může se jednat o ztrátu kontaktů nebo negativní zprávy od rodiny a známých (nemoc nebo úmrtí v rodině, rozchod s partnerem apod.), které tento jedinec nemůže z vězení nijak ovlivnit, což ho přivádí do velmi stresujícího stavu. V takovém případě může zejména sociální pracovník pomoci s vyhledáním adresy, zkontaktováním osoby blízké apod. Velkým problémem bývá také ztráta zaměstnání a s tím spojený růst zadluženosti.

Dalším faktorem bývá samotná sociální pozice, zdravotní stav a mentální úroveň vězně, která se promítá do vnitřní hierarchie mezi vězni. Lidé žijící jako bezdomovci, bez

prostředků, s nižším intelektem či s existujícím zdravotním handicapem bývají často předmětem šikany a ústrků, což vede k bezvýhodné situaci a nemožnosti úspěšného zvládnání vlastní situace. Odborní zaměstnanci i příslušníci pak musí v souladu s jednotlivými nařízeními takové osoby vytypovávat, umísťovat odděleně od potenciálních agresorů a zabezpečovat pravidelnou kontrolu jejich zdraví a bezpečnosti.

Samotná skladba uvězněných osob vytváří z hlediska sociální a speciální pedagogiky velmi škodlivé prostředí. Jsou zde osoby pocházející z dysfunkčních nebo afunkčních rodin, osoby drogově či jinak závislé, se závažnými poruchami chování, agresivní jedinci, rasisté, osoby s vazbou na organizovaný zločin apod.

Rovněž druh a závažnost spáchaného trestného činu společně s výší uloženého trestu odnětí svobody se promítá do průběhu věznění každého jedince.

Mezi další nežádoucí jevy, které znesnadňují působení na vězněné osoby, patří odmítání stravy, hladovky, sebepoškozování vedoucí až k sebevražednému jednání, šikana, náhradní sexuální uspokojování apod. Tyto jevy vychází z osobnosti jedince, jeho bezvýhodné situace nebo jednají naprosto účelově ve snaze dosáhnout nějakého svého požadavku.

Ne všichni vězni se totiž chtějí napravit a vězení považují za přirozenou součást svého životního stylu. Tyto osoby často udržují kontakt pouze s dalšími vězni, většinou spolupachateli a v civilním životě s osobami, které představují kriminální způsob života, který je přivedl do vězení. Bohužel ovlivňují ostatní vězně špatným směrem a přispívají k tzv. prizonizaci.

Prizonizací rozumíme adaptaci na podmínky života ve vězení, která velmi snižuje pravděpodobnost úspěšného návratu jedince do normální společnosti a zahrnuje v sobě institucionalizaci a ideologizaci. Institucionalizaci chápeme jako výsledek adaptace na přísně a vysoce organizovaný život ve vězení, kdy výsledkem bývá ztráta aktivity, nesamostatnost, lhostejnost. Ideologizace je proces, kdy se vězeň přizpůsobuje názorům, hodnotám, normám a postojům vytvářejících se mezi odsouzenými. Výsledkem je otrlost, podlézavost, snížené sebeovládání a zpřetrhání užitečných sociálních vazeb.

Celkově tento jev vede k sociální stigmatizaci jako k určité nálepce pobytu ve vězení, která znamená výraznou překážku úspěšné resocializace a reintegrace těchto osob do společnosti (*Sochůrek, 2007, III. díl*).

Zvládání a pokus o odstranění těchto negativních jevů přímo patří do hlavní oblasti zájmu sociální a speciální pedagogiky, takže se snahy zaměstnanců o potlačení těchto problémů setkávají s nejrůznějšími druhy odporu. Role pedagogů, sociálních pracovníků, psychologů a lékařů je většinou vězňenými osobami vnímána pozitivně, neboť pro ně představují zdroj uspokojení nejrůznějších požadavků.

Oproti tomu činnost příslušníků coby represivní složky je vnímána velmi negativně, což často vede ke zvyšování napětí ve věznici. I přes rozličné možnosti a nabídky pedagogického působení zůstává zajištění bezpečnosti zaměstnanců a ochrana společnosti před pachateli trestných činů na prvním místě. Vyžadování plnění povinností vyplývajících ze zákonů týkající se například udržování pořádku, dodržování časového rozvrhu dne či strpení určitých úkonů, jako je osobní prohlídka a prohlídka jejich věcí, pak často vytváří u vězňů k příslušníkům VS nepřátelský vztah.

Mohlo by se zdát, že působení pracovníků z úseků, kde s vězňenými osobami nepřichází do pravidelného kontaktu je z hlediska sociální a speciální pedagogiky minimální, ale jejich činnost týkající se zajišťování zaměstnávání vězňů a spolupodílení se tak na vytváření pracovních dovedností a návyků je z hlediska plnohodnotného života vězňených osob v souladu se zájmy společnosti po propuštění na svobodu zásadní.

Jak uvádí Foucault „práce, kterou odsouzený přispívá k naplňování svých vlastních potřeb, přetváří zloděje na poslušného dělníka. A právě zde vstupuje do hry otázka užitečnosti odměny za trestní práci; ukládá vězňenému „morální“ formu platu jakožto podmínky jeho existence“ (*Foucault, 2000, str. 336*).

Působení na vězňené osoby v rámci vztahu sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi je možné završit jejich pobytem ve „výstupním oddělení“, kam mohou být umístěni zhruba šest měsíců před propuštěním na svobodu. Zde se pod vedením specialistů připravují na návrat do společnosti učením se zvládání nutných sociálních činností a situací, dále jsou poučeni o povinnosti přihlásit se k pobytu a

možnosti využít následné péče koordinátora pro občany společensky nepřizpůsobené (*Vyhláška MS č. 345/1999 Sb.*).

Na činnosti ve výstupním oddělení tedy přímo navazuje „postpenitenciární péče“, která je tvořena nabídkami sociálních služeb (probační služba) propuštěnému a hlavní cílem je pomoc při adaptaci na podmínky života ve společnosti a snížit tak riziko recidivy propuštěného jedince (*Sochůrek, 2007, III. díl*).

Vztah sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi charakterizovaný vzájemným doplňováním a prolínáním směřuje k vytvoření pozitivních změn u vězňených osob, aby po propuštění jednali v souladu s cíly obou disciplín. Ze všech výše uvedených důvodů a skutečností vyplývá, že šanci má někdo větší, někdo menší. Mnoho jedinců během svého pobytu ve vězení vykazuje všechny znaky úspěšné resocializace, ale jestli jejich snaha byla upřímná nebo jen účelová ukáže až jejich následný život na svobodě.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

3. Kvalitativní výzkum

3.1 Zvolená metoda – strukturovaný rozhovor s otevřenými otázkami

Strukturovaný rozhovor s otevřenými otázkami je forma naplánované a řízené konverzace mezi dvěma nebo více lidmi, která má smysl minimálně pro jednoho ze zúčastněných. Hlavním cílem je získání odpovědí na předem připravený soubor otázek, které tazatel (ten, kdo se ptá) klade respondentovi (ten, kdo odpovídá) ve stanoveném pořadí. Otevřené otázky pak dávají respondentovi maximum volnosti pro odpovědi, které vedou u tazatele k vytváření určitých závěrů v dané problematice (joomla.slamow.com/content/view/114/92/- *Hana Slámová, Home Page*).

Cílem mého rozhovoru je získání údajů o faktických znalostech a zkušenostech specialistů týkající se problematiky „vztahu sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi“. Otázky v rozhovoru jsou kladeny v takovém pořadí, aby se v jednotlivých odpovědích promítly aspekty sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi, tj.: snaha o předejití uvěznění, adaptace na uvěznění, soužití s ostatními vězni, chování vůči personálu, udržování kontaktů s rodinou, využívání aktivit nabízených ve vězení, účinky samotného uvěznění, míra stigmatizace z uvěznění, úspěšnost snahy o resocializaci, ochota spolupráce se sociálními úřady s cílem zamezit další trestné činnosti. Vše s ohledem na původní sociální situaci a možné tělesné či psychické postižení.

Dotazovanými specialisty budou dva speciální pedagogové pracující ve věznici a dva pracovníci probační a mediační služby, kteří jsou pro potřeby této práce chápáni jako sociální pracovníci.

3.2 Pohled speciálních pedagogů a pracovníků probační a mediační služby na současnou penitenciární praxi

Otázky pro speciální pedagogy

1) Jak vnímáte odlišnosti v adaptaci na uvěznění u jednotlivých osob, tedy u „bezproblémových“ vězňů, osob s poruchami chování, určitým tělesným nebo psychickým postižením či handicapem a v závislosti na jejich sociálním původu a situaci?

Odpovědi

1. „Odlišnosti v adaptaci jednotlivých osob jsou patrné především u lidí s nefunkčním sociálním chováním, kdy je zřejmé, že podmínky ve výkonu trestu odnětí svobody pro-ně svým způsobem představují nadstandard. Například odsouzený, který má na svobodě zcela nevyhovující hygienické podmínky, špatné bydlení, je bezdomovec atd., je spokojen s podmínkami, pro něj slušným standardem, a tudíž jeho adaptace bývá rychlá a bezproblémová. Dále každý vězeň inklinuje ke skupině, která je mu bližší (bydliště, sociální pozice na svobodě, původní zaměstnání apod.), s odlišnými skupinami komunikuje hůře, což samozřejmě adaptaci na uvěznění také ovlivňuje.“

2. „Doplnil bych, že režim ve vězení a adaptaci na toto prostředí snáší většinou hůře alkoholicí a drogově závislí, právě z důvodu nucené abstinence. U vězňů s poruchami chování, tělesným nebo psychickým postižením je v adaptaci znát větší rozdíl mezi dobami, kdy jsou tito lidé stabilizováni a kdy mají problémy vyplývající z jejich poruchy (bolesti, horší fyzická kondice, „ataky“ atd.).“

2) Jak hodnotíte vliv psychického či tělesného handicapu uvězněného jedince na jeho chování vůči personálu věznice, soužití s ostatními vězni a udržování kontaktů s rodinou a přáteli?

Odpovědi

1. „Psychický handicap obecně zhoršuje chování a komunikaci vězně více než tělesný. Chování takové osoby vůči personálu je velmi proměnlivé a nepředvídatelné a projevuje se jak úplnou podřízeností, tak i aktivním odporem a je těžké jim vyhovět. V soužití s ostatními vězni znamená psychický handicap také velké problémy. Psychicky handicapovaný vězeň si s ostatními vězni si nemá co říct, často lpí na různých rituálech, což vede k napjaté atmosféře, a proto jsou také tyto osoby umístovány odděleně. Tělesný handicap je také důvodem pro umístění vězně na specializované oddělení, protože jeho přítomnost mezi ostatními vězni vede ke zpomalování činností, ostatní jim musí pomáhat a brát ohledy, a to může vést k nepřátelství a ústrkům.“

2. „Při komunikaci handicapovaných jedinců s rodinou a přáteli na svobodě je znát každý podnět a změna. Závislost těchto osob na svých blízkých je silnější, ale ani při této komunikaci se nevyhnou časté rozporuplnosti v podobě projevů lásky a náklonnosti a výčitek a obviňování. Momentální vztah s blízkými na svobodě má samozřejmě velký vliv na chování odsouzeného ve výkonu trestu, ať už s handicapem či bez něj. Pro naplňování programových aktivit a bezproblémový průběh trestu je ideální podpora příbuzných. Často ovšem podpora neprobíhá podle představ vězně, on pak vše ventiluje mezi ostatními, což přispívá k napětí ve věznici.“

3) Jak se promítá případné zdravotní postižení či handicap do přístupu k plnění programu zacházení a využívání dalších nabízených aktivit?

Odpovědi

1. „Každé postižení či znevýhodnění obecně eliminuje možnosti výběru z nabízených aktivit v rámci programu zacházení. U vězněných osob jsou v největší oblibě sportovní aktivity (kondiční a pohybové cvičení, míčové hry, ping-pong), které znevýhodnění vězni mohou navštěvovat ve velmi omezené míře a mnohdy jsou přímo nedoporučeny od lékaře.“

Handicapy jako porucha zraku či sluchu se také projevují při využívání jiných aktivit, jako například četba, výuka cizích jazyků, studium apod. Pokud se, ale handicapovaný jedinec pro určitou aktivitu rozhodne, snáší většinou všechny zdravotní překážky velmi dobře.“

2. „U jedinců s psychickými poruchami je velmi složité jim vyhovět nebo přijít s nabídkou, která by je zaujala. Rovněž je problematické začlenit tyto osoby do kolektivu ostatních vězňů, právě z důvodu jejich poruchy. A jelikož se většina aktivit provádí v určitém kolektivu, tak i při zájmu takto znevýhodněných osob se do cesty staví zase překážka nechuti a neschopnosti ostatních vězňů s nimi spolupracovat.“

4) Jaký se dá pozorovat účinek samotného výkonu trestu u osob s určitým handicapem a ostatních odsouzených?

Odpovědi

1. „Účinek výkonu trestu je u postižených v zásadě srovnatelný jak u zdravých jedinců. Největší vliv na odsouzené má změna v sociálních vazbách na rodinu a přátele. Jakýkoli odklon od standardního průběhu komunikace (návštěvy, korespondence, telefonování) je ihned znát. I když je většinou závislost handicapovaného jedince na blízkých na svobodě znatelnější, nemusí vždy dojít k zobecnění. Když například po několikaletém výkonu trestu dojde k rozpadu rodiny, je relativně stabilní člověk velmi rozkolísán a handicapovaný se ke změnám může postavit vyrovnaně.“

2. „Tyto skutečnosti bych doplnil zkušeností tím, že dochází ke korekci nebo naopak k deformaci chování a myšlení odsouzených ve vztahu k vlastní trestné činnosti. Jedná se o otázky uvědomění nebo neuvědomění vlastní viny. U některých postižených odsouzených je po čase také znát tendence zneužívat svůj zdravotní stav ve svůj prospěch („mám bolesti, proto nemůžu uklízet, mám to od doktora“ apod.).“

5) Jakou máte zkušenost s jedinci, kteří během výkonu trestu vykazovali všechny znaky úspěšné resocializace, a přesto po návratu na svobodu pokračovali v trestné činnosti vedoucí k dalšímu uvěznění?

Odpovědi

1. „Úspěšná resocializace vězně na jedné straně a jeho pozdější návrat zpět do výkonu trestu na straně druhé bývá projevem určité zběhlosti dané osoby, která „ví, co se po ní chce“. Ve výkonu trestu se tito lidé chovají vzorně a bez problémů, ale jak ukazuje jejich další trestná činnost, tak po dobu průběhu trestu přemýšlí a diskutují o možnostech „lepšího“ páchání trestné činnosti.“

2. „Často je ale návrat do výkonu trestu způsobován tzv. „postupným odsouzením“. Příčinou bývá ten fakt, že od samotného páchání trestné činnosti po uvěznění uběhla delší doba - někdy i několik let. Pachatel se ve výkonu trestu chová vzorně, je propuštěn, ale po určité době, na základě nově známých důkazů, je opět uvězněn za trestnou činnost spáchanou právě v minulosti ještě před prvním uvězněním. V tomto mezidobí často dojde k pozitivním změnám v osobním životě (nové zaměstnání, založení rodiny apod.), takže dalším uvězněním je proces resocializace silně narušen a odsouzený i jeho blízcí jsou tímto silně stigmatizováni.“

Otázky pro pracovníky probační a mediační služby – sociální pracovníky

1) Do jaké míry využívají pachatelé trestné činnosti pomoci sociálních služeb a možnosti narovnání způsobené újmy prostřednictvím alternativních trestů s cílem předejít svému uvěznění?

Odpovědi

1. „Předně je třeba říci, že pokud soudce zvažuje uložení alternativního trestu, většinou již opustil myšlenku uložit nepodmíněný trest. Pokud jde o možnou úlohu Probační a

mediační služby (PMS) je nezbytné rozlišovat dvě roviny, tzv. přípravné řízení a vykonávací řízení. V přípravném řízení je spolupráce obviněného s PMS na řešení svého případu čistě dobrovolná. Ve vykonávacím řízení (po pravomocném rozhodnutí soudu) se dobrovolný klient PMS, stává klientem nedobrovolným. Celkově se ale spolupráce odsouzených nedá zobecnit. Lze říci, že na recidivisty alternativní tresty příliš neplatí (ale nelze říci ve všech případech), často lze zaznamenat aktivní přístup odsouzených a jejich snahu při plnění podmínek a povinností v rámci výkonu alternativních trestů až poté, co soud nařídí veřejné zasedání k přeměně, čili jednání často účelové.“

2. „Pro doplnění dodávám, že PMS není sociální službou ve smyslu zákona o sociálních službách a dále se domnívám, že alternativní tresty by měly být ukládány především prvotrestaným a motivovaným pachatelům. Ti, kteří již mají za sebou nepodmíněný trest, se do vězení v mnoha případech vracejí a alternativní tresty tak pozbývají smyslu, neboť dochází k jejich přeměnám.“

2) Jakou máte zkušenost s jedinci, kteří už během dětství vykazovali znaky protisociálního chování v souvislosti s jejich případnou následnou trestnou činností a uvězněním?

Odpovědi

1. „Domnívám se, že ti, kteří páchali činnost jinak trestnou již v dětství, vykazují větší pravděpodobnost páchaní i v dospělosti. PMS bere věk, v němž poprvé začali klienti (odsouzení) páchat za jedno z kritérií pro posouzení rizikovosti daného klienta. Bohužel musím konstatovat, že tito jedinci možnosti spolupráce s PMS využívají minimálně, což se například často projevuje v neochotě odpracovat obecně prospěšné práce a raději si trest „odsedí“. Navíc lze také říci, že u takových jedinců, kteří začali páchat trestnou činnost již jako nezletilí a pokračují v dospělosti, se stupňuje závažnost trestných činů.“

2. „Jak uvádí kolegyně, u mladistvých pachatelů se příliš neseťkáváme se snahou vyřešit svůj problém mimosoudně. Zde se naplno projevuje vliv nefunkční rodiny a celkově špatného sociálního prostředí, kde uvěznění je vlastně součástí jejich životního stylu a nemají tak žádnou motivaci pro zlepšení vlastní situace.“

3) Jak se odráží určitá míra sociální exkluze (vyloučení ze společnosti) u osob s duševním, tělesným či sociálním znevýhodněním na jejich trestné činnosti a následnému uvěznění?

Odpovědi

1. „Samozřejmě, že je spousta osob, které k páčání trestné činnosti dohnalo určité znevýhodnění. Zejména se jedná o osoby psychicky narušené, u nichž je schopnost rozeznat následek svého činu minimální nebo žádná. Zde hrozí především spáchání násilného trestného činu. Sociální znevýhodnění a z toho pramenící sociální exkluze zase může vést nejčastěji k drobným krádežím. Osobně mám však s těmito osobami minimální zkušenosti, neboť tyto lidé o možnosti pomoci PMS vůbec nevědí, nestojí o ni a pro soud jejich znevýhodnění představuje prakticky nemožnost uložení alternativního trestu.“

2. „Jsou známy například případy, kdy takový člověk, ve snaze získat pozornost, opakovaně prováděl výhružné „bombové“ telefonáty na různá místa. Po vypátrání takového pachatele následuje okamžité zatčení a možnost mimosoudního řešení vůbec nepřichází v úvahu. Dalším příkladem může být krádež sociálně znevýhodněného pachatele, který nemá žádné trvalé bydliště, žádnou práci ani příjem a pro soudce tato fakta představují nulovou záruku pro uložení alternativního trestu.“

4) Jak vnímáte sociální stigmatizaci (nálepka pobytu ve vězení) vězňených osob i jejich příbuzných a přátel vůči okolí a možné zpretrhání užitečných sociálních vazeb v souvislosti s úspěšným návratem do společnosti?

Odpovědi

1. „Stigmatizace odsouzených je poměrně značná, přispívá k tomu také ve značné míře klima ve společnosti. Je třeba si však uvědomit, že odsouzený si tento životní styl vybral a rejstřík trestů si „zaplnil“ záznamy vědomě, a proto se musí s tímto handicapem naučit ve společnosti naučit žít a prosadit, resp. přesvědčit společnost, že si novou šanci zaslouží. Pro rodinu odsouzeného je to také velmi těžké. Odsouzený je ve vězení, nicméně jeho rodinní příslušníci jsou „venku“ a jsou tak vystaveni tlaku okolí a rodinné zázemí všech členů rodiny je tak vážně narušeno.“

2. „Co se týká rodinných příslušníků, bych jen dodala, že se často musí starat o domácnost a děti, kterým je navíc potřeba celou situaci nějak vysvětlit. Uvězněný chybí doma při výchově, při hrazení výdajů za provoz domácnosti a ještě by sám potřeboval podpořit. Není proto divu, že se od svého „páchajícího“ člena rodiny často odvrací a pro toho je pak návrat po propuštění o to obtížnější. Pro dodržení podmínek podmínečného propuštění z výkonu trestu je ale udržení rodinného zázemí klíčové.“

5) Jakým způsobem se odráží samotný průběh věznění (soužití se spoluvězni, působení personálu věznice, možnost práce, nabízené aktivity, podpora příbuzných a přátel atd.) na ochotě a snaze propuštěné osoby využívat příslušných sociálních služeb postpenitenciární péče?

Odpovědi

1. „Nedá se obecně říct, že jestliže se odsouzený choval ve výkonu trestu slušně a spolupracoval, bude mít pak větší zájem o služby PMS či jiné péče. Pokud mají odsouzení podporu svého okolí, rodiny, nemají tolik potřebu využívat sociální služby. Často se také od svého okolí a společnosti dožadují pomoci a podpory, nicméně sami často nejsou ochotni společnosti nic vracet. Na věc můžu mít zkreslený pohled, jelikož PMS pracuje ve velké míře s nedobrovolnými klienty, a to v případě podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, kdy se odsouzení nacházejí v trestu i nadále, tzv. podmíněné propuštění s dohledem.“

2. „Samozřejmě velmi záleží na situaci, do jaké se po svém propuštění odsouzení vracují. V případě, že mají práci, fungující rodinu, zázemí, je jejich šance na začlenění do společnosti mnohem větší. Velkou roli zde ale hrají vztahy a vazby vytvořené ve výkonu trestu, které mohou, zvláště u dlouhých trestů, naprosto změnit jejich životní cíle a takový člověk pak o žádnou pomoc zájem nemá.“

3.3 Vyhodnocení výsledků

Na základě získaných odpovědí lze říci, že speciální pedagog pracující s odsouzenými ve výkonu trestu odnětí svobody, hodnotí vliv sociálních poměrů odsouzeného na adaptaci podmínkám výkonu trestu jako velmi výrazný. Projevuje se zejména inklinací každé osoby ke skupině odsouzených, která je jí z hlediska původní sociální pozice bližší a z toho pramenící horší komunikací s odlišnými skupinami. U vězňů s poruchami chování či určitým handicapem je adaptace ovlivňována hlavně jejich aktuálním zdravotním stavem. Komunikaci personálu s vězněm i mezi vězni navzájem, pak ztěžuje především psychické znevýhodnění, což se projevuje proměnlivým a nepředvídatelným chováním.

V dalším průběhu věznění se výrazně projevuje udržování kontaktů každého jedince s příbuznými a přáteli. Každá pozitivní či negativní změna v této komunikaci má zásadní dopad na práci s odsouzenými a možnost jejich úspěšné resocializace.

Při naplňování nabízených programových aktivit bývá překážkou v podstatě každé znevýhodnění či momentální psychický stav. Pokud se ale daný jedinec pro určitou aktivitu rozhodne, zvládá ji na dobré úrovni, na druhé straně se také objevují tendence používat své znevýhodnění jako výmluvy.

Celková úspěšnost resocializačních snah je také mařena účelovým jednáním odsouzených, kteří ve výkonu trestu sice vykazují znaky nápravy svého chování, ale po svém propuštění se hned vrací ke kriminálnímu způsobu života. Problémem je rovněž tzv. postupné odsouzení, jež prohlubuje stigmatizaci jak odsouzeného, tak i jeho blízkých.

Poznatky a zkušenosti pracovníků Probační a mediační služby (PMS) ukazují, že možnosti předejít svému uvěznění využívají pachatelé trestných činů v omezené míře a klienty PMS se tak stávají především na základě rozhodnutí soudu. Často ani v takovém případě ale nespolupracují, což se projevuje např. neochotou odpracovat obecně prospěšné práce a raději nastoupí do výkonu trestu. U osob s tělesným, psychickým nebo sociálním znevýhodněním, kromě nezájmu o pomoc PMS, také vystupuje fakt obtížné realizovatelnosti případného alternativního trestu.

Hlavními, nedobrovolnými klienty PMS se tak stávají zejména osoby podmíněně propuštěné, vykonávající trest podmíněného propuštění s dohledem. Spolupráce těchto jedinců je hodně závislá na jejich rodinné situaci a sociálních poměrech. Velmi silně se

zde odráží stigmatizace z uvěznění a to jak u samotných pachatelů, tak u jejich blízkých, což se může projevit v jejich odvrácení od propuštěného. V takovém případě je úspěšná resocializace propuštěné osoby hodně obtížná.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se zabýval vztahem sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi, kdy penitenciaristika je chápána jako nauka zaměřená na nepodmíněný trest, tedy na výkon a účinnost nepodmíněného trestu odnětí svobody.

Pro popsání a určení vztahu sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi bylo nezbytné nejdříve vymezit základní pojmy, vztahující se k této problematice. Jedná se o pojmy sociální a speciální pedagogika, penologie, penitenciaristika, výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody, program zacházení a resocializace. Na historickém vývoji trestání a věznění je dále zachycena postupná přeměna trestu a vězeňství. Od mučení, poprav a naprosté izolace se prostřednictvím humanizace, probíhající v Evropě od 16. století, začleňují do vězeňství obory jako je pedagogika a psychologie, které přinesly vězněným osobám lepší podmínky. V období osvícenství, v 18. století, díky zájmu filozofů vznikl nový obor penologie, zabývající se všemi druhy trestů a samotnými účinky trestu. Právě tento obor se stal východiskem a základem pro dnešní penitenciární praxi, kde hlavním účelem výkonu trestu už není odplata, ale především snaha o nápravu pachatele.

V současné české penitenciární praxi je vztah sociální a speciální pedagogiky charakterizován neustálým vzájemným prolínáním a doplňováním. Vše se projevuje už v samotné diferenciaci věznic na základní typy, specifická oddělení pro výkon trestu, vězeňská zdravotnická zařízení a Ústav pro výkon zabezpečovací detence. Osoby zde umístěné pochází z nejrůznějších sociálních prostředí s různou úrovní vzdělání a inteligence, rozdílného věku, s poruchami chování, zdravotními problémy či handicapy a závislostí na drogách, alkoholu nebo hazardních hrách. Uvězněním se tyto osoby dostávají do složité životní situace. Prostřednictvím sociální a speciální pedagogiky se jim dostává potřebné pomoci, která usiluje o udržení užitečných sociálních vazeb, odstranění škodlivých návyků a směřuje tak k znovu začlenění do společnosti, tedy resocializaci. Pomoc spočívá v nabídce a realizaci zejména vzdělávacích, pracovních a sportovních aktivit, jež jsou zahrnuty v tzv. programu zacházení. Pro naplňování jednotlivých programových aktivit je nezbytná odborná kvalifikace veškerého personálu věznice, tedy

pedagogů, sociálních pracovníků, psychologů, vychovatelů, zdravotnického personálu a příslušníků Vězeňské služby.

Resocializační snahy jsou podporovány i mimo penitenciární praxi, především prostřednictvím Probační a mediační služby, která pachatelům trestných činů zprostředkovává mimosoudní vyrovnání a podporuje a dohlíží na osoby podmíněčně propuštěné z výkonu trestu, s cílem zabránit jejich stigmatizaci z uvěznění.

Z praktických poznatků a zkušeností odborných specialistů, pracujících s pachateli trestných činů, jak na svobodě, tak ve vězení, je patrné, že sociální poměry, míra a druh znevýhodnění, případná porucha, závislost, či stigmatizace z uvěznění představuje velkou překážku v úspěšné resocializaci. Vzájemné prolínání a doplňování sociální a speciální pedagogiky, jejichž náplní je péče a pomoc těmto jedincům, se tak pro penitenciární praxi a celou společnost ukazuje jako vztah klíčový.

Resumé

Bakalářská práce s názvem „Vztah sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi“ se zabývá působením obou disciplín v penitenciární praxi.

Práce sestává ze dvou částí: teoretické a praktické. Část teoretická se zabývá vymezením základních pojmů, které souvisí se sociální a speciální pedagogikou, penitenciární praxí a penologií. V historickém vývoji společnosti nahlíží na pojetí trestu a věznění. Popisuje činnosti jednotlivých pracovníků působících na osoby ve výkonu trestu odnětí svobody, rovněž si všímá skladby vězněných osob z pohledu sociální a speciální pedagogiky.

V praktické části jsou prostřednictvím rozhovoru zachyceny názory a zkušenosti odborných specialistů při práci s vězněnými osobami.

První kapitola nejprve vymezuje základní pojmy nezbytné pro zpracování daného tématu, vztah sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi. Popisuje historický vývoj trestání a vězeňství ve světě a na území České republiky, postupné začleňování pedagogiky do vězeňství a rovněž se zabývá penologií jako výchozím oborem pro penitenciární praxi.

Druhá kapitola se zabývá současnou českou penitenciární praxí s poukázáním na základní typy věznic a speciální oddělení pro výkon trestu, vězeňských zdravotnických zařízení a Ústavu pro výkon zabezpečovací detence a působení jednotlivých pracovníků penitenciární praxe, vše s ohledem na vzájemné prolínání a doplňování sociální a speciální pedagogiky

Třetí kapitola zachycuje prostřednictvím strukturovaného rozhovoru s otevřenými otázkami názory a zkušenosti sociálního pracovníka a speciálního pedagoga na působení sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi.

Závěr přináší stručné shrnutí celé bakalářské práce.

Anotace

Bakalářská práce se věnuje vztahu sociální a speciální pedagogiky v penitenciární praxi. Vymezuje základní pojmy nezbytné pro zpracování daného tématu, popisuje na vývoji trestání a věznění, postupné začleňování obou disciplín do vězeňství a dokumentuje přístup, jakým bylo nahlíženo na funkci trestu a péči o odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody v určitých etapách vývoje společnosti. Dále se zabývá penologií, jako výchozím oborem pro penitenciaristiku, na což navazuje současný stav penitenciární praxe v České republice a to z pohledu sociální a speciální pedagogiky. Všímá si činností jednotlivých zaměstnanců věznice, kteří se na vztahu sociální a speciální pedagogiky podílí, vše s ohledem na případné psychické, tělesné nebo sociální znevýhodnění vězněných osob.

V praktické části jsou pak prostřednictvím rozhovoru zachyceny poznatky a zkušenosti sociálního pracovníka a speciálního pedagoga týkající se působení sociální a speciální pedagogiky v současné penitenciární praxi i mimo ni.

Annotation

The bachelor's thesis deals with The Relationship of social and special education practice in penitentiary. Defines the basic concepts necessary for the processing of the issue, describes the evolution of punishment and imprisonment two disciplines in prison and access documents in which they were viewing functions of third and care sentence in imprisonment at certain stages of social development. It then looks penology, as the starting field for penitentiary, which builds on the current state penitentiary practice in the Czech republic and from the perspective of social and special education. Notes the action of prison staff who are on the relationship of social pedagogy and special accounts, all with regard to any mental, psychical or social disadvantages of prison people.

The practical part is then removed through the interview findings and experience of social worker and special educator for social activities and special education in the current penitentiary practice and beyond.

Klíčová slova

Penitenciární praxe, trest, odsouzený, vězeň, sociální a speciální pedagogika, výkon trestu odnětí svobody, působení, resocializace, znevýhodnění, porucha, penologie, věznice, obviněný, sociální pracovník, speciální pedagog, péče, pomoc, program zacházení, probační a mediační služba.

Keywords

Penitentiary practice, punishment, convicted, prisoner, social and special pedagogy, relation, execution of a punishment, action, correction, handicap, disadvantage, dystropy, penology, prison, accused, social worker, special educator, care, help, treatment program.

Seznam literatury

- 1) Zákon č.555/1992 Sb. o vězeňské službě a justiční strážci, v platném znění
- 2) Zákon č.293/1993 Sb. o výkonu vazby, v platném znění
- 3) Zákon č.169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, v platném znění
- 4) Zákon č.129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence a změně souvisejících předpisů
- 5) Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění
- 6) Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním, v platném znění
- 7) Zákon č. 257/2000 Sb., o probační a mediační službě, v platném znění
- 8) Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, v platném znění
- 9) Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č.109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby, v platném znění
- 10) Nařízení Generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č.16/2009, kterým se stanovují úkoly zaměstnanců při zabezpečování VTOS
- 11) Nařízení Generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 82/2006 o předcházení a včasném odhalování násilí mezi obviněnými a odsouzenými

- 12) Fischer, S., Škoda J., Speciální pedagogika, Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7387-014-0
- 13) Pipeková, J. a kol., Kapitoly ze speciální pedagogiky, Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-120-0
- 14) Bakošová, Z., Sociálna pedagogika ako životná pomoc, Bratislava: Vydavateľství public promotion s. r. o., 2008. ISBN 978-80-969944-0-3
- 15) Žatecká, E., Postavení a úkoly probační a mediační služby, Ostrava: Key Publishing, 2007. ISBN 978-80-87071-55-7
- 16) Beccaria, C., O zločinech a trestech, přeložil a doplnil Sládeček, Praha: (s. n.), 1893.
- 17) Černíková, V., Sedláček, V., Základy penologie pro policisty, Praha: Vydavatelství policie ČR, 2002. ISBN 80-7251-104-1
- 18) Mezník, J., Kalvodová, V., Kuchta, J., Základy penologie, Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity, 1995. ISBN 80-210-1248-X

- 19)** Sochůrek, J., Kapitoly z penologie I. díl, Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. ISBN 978-80-7372-203-6
- 20)** Sochůrek, J., Kapitoly z penologie II. díl, Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. ISBN 978-80-7372-204-3
- 21)** Sochůrek, J., Kapitoly z penologie III. díl, Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007, ISBN 978-80-7372-205-0
- 22)** Lyons, L., Historie trestu, Praha: Svojtka & Co., 2004. ISBN 80-7352-021-4
- 23)** Bajcura, L., Práva vězně: od vazby po propuštění z trestu odnětí svobody, Praha: Grada, 1999. ISBN 80-7169-555-6
- 24)** Foucault, M., Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení, Praha: Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-96-9
- 25)** Uhlík, J.: F. J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství v 19. století, VSČR, Praha 1997.
- 26)** Kraus, B., Základy sociální pedagogiky, Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3
- 27)** Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J., Pedagogický slovník, Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-029-4
- 28)** Vojtová, V., Úvod do etopedie, Brno: Paido, 2008. ISBN 978-80-7315-160-9
- 29)** Paukertová, J., Sochůrek, J., Penitenciární psychologie, Stráž pod Dalekem, IV VS, 2002.
- 30)** <http://www.vscr.cz>, Vězeňská služba České republiky, 31. 1. 2010, 14:00
- 31)** joomla.slamow.com/content/view/114/92/- Hana Slámová, Home Page, 8. 2. 2010, 16:00